

RAPORT 2022

Vene-Ukraina sõja pikaajalised mõjud Eestile

Rahvastik, lõimumine, väliskaubandus



ARENGUSEIRE
KESKUS

Riigikogu juures tegutsev sõltumatu mõttekoda

Vene-Ukraina sõja pikaajalised mõjud Eestile

Rahvastik, lõimumine, väliskaubandus

Raport

Magnus Piirits

Johanna Vallistu

Uku Varblane

Maarja Vollmer

Autor: Arenguseire Keskus

Raporti koostajad: Magnus Piirits, Johanna Vallistu, Uku Varblane, Maarja Vollmer
(Euroopa rändevõrgustik)

Keeletoimetaja: Siiri Ombler

Raport on kokkuvõte Arenguseire Keskuse erakorralise uurimissuuna „Vene-Ukraina sõja pikaajalised mõjud Eestile“ tulemustest.

Raportis sisalduva teabe kasutamisel palume viidata allikale: Arenguseire Keskus (2022). Vene-Ukraina sõja pikaajalised mõjud Eestile. Rahvastik, lõimumine, väliskaubandus. Raport. Tallinn: Arenguseire Keskus.

ISBN 978-9916-631-15-7 (pdf)

Vaata ka teisi uurimissuunas ilmunud materjale:

<https://arenguseire.ee/uurimissuunad/vene-ukraina-soja-pikaajalised-mojud-eestile/>.

Arenguseire Keskus on ühiskonna ja majanduse pikaajalisi arenguid analüüsiv mõttekoda Riigikogu juures. Meie missioon on aidata kaasa tulevikku vaatavale poliitikakujundusele.

2022

Sisukord

1. Kokkuvõte	5
2. Sissejuhatus.....	8
3. Sõjapõgenike sisserände mõju Eesti rahvastikule: kolm stsenaariumit.....	10
4. Sõjapõgenike lõimumise pikaajalised väljavaated Eestis.....	15
4.1. Lõimumist mõjutab lai ring määramatuid tegureid.....	16
4.2. Lõimimisel toob edu kiirus.....	20
4.3. Eesti integratsioonialane olukord sarnaneb enim Tšehhiga	22
4.4. Lähedane ajalooline või kultuuriline taust toetab lõimumist.....	23
4.5. Sisserändajate heade tööturuväljavaadete eeldusteks on töömotivatsioon ning kvalifikatsioonide tunnustamine.....	25
4.6. Laste arv sisserändajate peredes sõltub lõimumismustritest	30
4.7. Transiitriigis ei anna lõimumismeetmed oodatud tulemusi	32
5. Sõjapõgenike sisserände mõju Eesti riigi kuludele ja tuludele	34
6. Sõja mõju toorme- ja sisendhindadele Eesti majanduses	39
6.1. Väliskaubandus Venemaa ja Valgevenega on olnud heitlik	39
6.2. Venemaa ja Valgevene importkaupade asendamisel on neli raskusastet... 42	
6.3. Vene-Valgevene impordist loobumine toob suurima hinnasurve metallitööstusele, veondusele ja laondusele	45

1. Kokkuvõte

Eesti Vabariigi sünnipäeval, 24. veebruaril 2022 alustas Venemaa agressiooni Ukraina vastu. Alates sõja algusest on Ukrainast põgenenud üle viie miljoni inimese, kellest Eestisse on juuni keskpaigaks jõudnud ligikaudu 43 000. On paratamatu, et isegi sõja kiire lõppemise korral jäävad paljud Ukrainast Eestisse saabunud inimesed siia pikemaajaliselt ja mingi osa neist ei pöördu kunagi kodumaale tagasi. Praegu valitseb aga märkimisväärne ebaselgus millal sõda lõpeb, kui palju põgenikke on selleks ajaks Eestisse jõudnud ning millised on nende võimalused ja soov kodumaale naasta.

Juhul kui Eestisse jääb püsivalt elama 10 000 sõjapõgenikku, suureneks Eesti rahvaarv 2022. aasta alguse tasemest kõrgemale üheksaks aastaks. Kui Eestisse jääb alaliselt elama 30 000 sõjapõgenikku, aitab see rahvaarvu suurendada 22 aastaks, ja kui 60 000 põgenikku, siis 40 aastaks. Seejärel sõjapõgenike sissetuleva rahvaarvu suurendav mõju taandub, kuna värskeima rahvastikuproгноosi järgi jääb sündimus Eestis kogu ülejäänud sajandiks siiski taastetasemest madalamaks ning seda ei kompenseeri ka netosissetuleva, mille suuruseks prognoositakse ca 2400 inimest aastas.

Seega **sõjapõgenike võimalik Eestisse elama asumine lükkab Eesti rahvastiku vähenemist küll edasi, kuid ei hoia seda ära**. Selleks et Eesti rahvastik aastaks 2100 ei kahaneks, on vaja kas kõrgemat sündimust (rahvastiku pikaajalise kahanemise hoiaks ära näiteks Eestile praegu prognoositust 10% kõrgem sündimus) või suuremat sissetulevat (pikaajaline prognoos arvestab 2400 rände teel lisandunud inimesega aastas, samas kui tegelik netosissetuleva Eestis on viimasel seitsmel aastal olnud suurusjärgus 4000–5000 inimest aastas).

Tööturu mõttes on oluliseks näitajaks tööealiste inimeste ja vanemaealiste suhtarv. **Ukraina sõjapõgenike sissetuleva aitab tööealiste ja vanemaealiste suhtarvu parandada kuni 2060. aastateni, seejärel mõju taandub**.

Sõjapõgenike ühiskonda lõimimisega kaasnevad riigile märkimisväärsed kulud, millest suurimad on kulutused üldistele avalikele teenustele (mitteisikustatud kulud). Suuruselt järgmised on isikustatud kulud nagu tervishoid, vanaduspension ja ülejäänud sotsiaalne kaitse. **Põgenikega kaasnevate kuludega toimetulekuks on**

parim stsenaarium see, kui sõjapõgenike keeleõpe ja kohanemine Eesti ühiskonnas kulgeb kiiresti ehk jõutakse kuni 10 aastaga eestlastega sarnasele sissetulekutasemele. Kui kohanemisaeg on pikem (mudelilis arvestatud kuni 16 aastat) ning sõjapõgenike sissetulekutase ei jõua selle aja jooksul järele eestlaste omale, vaid ühtlustub siinsete rahvusvähemuste tulutasemega, jäävad Eesti riigi tulud parima stsenaariumiga võrreldes kolm korda väiksemaks.

Eesti lõimumiseksptertide hinnangul suudab Eesti sotsiaal- ja haridussüsteem pigem vastata Venemaa-Ukraina sõja käigus saabunud sõjapõgenike vajadustele ning seetõttu **peavad nad pigem tõenäoliseks põgenike lõimumist eestikeelse kui muukeelse kogukonnaga.** Küll aga vajavad põgenikud laialdast psühholoogilist abi.

Sõjapõgenike edukas lõimumine ühiskonda on kahepoolne protsess ja sõltub riiki saabujate kultuurilisest ning majanduslikust taustast, motivatsioonist kohanduda ja ka ühiskonna võimest võtta vastu uusi elanikke. **Rahvusvaheline kogemus näitab, et väga tähtis on sisserändajate kiire ligipääs tööturule ja haridussüsteemile.** Lõimumise edu määrab ka riiki saabumise eesmärk – töörandajad lõimuvad kiiremini, samas kui läbirändajate motivatsioon lõimuda on madal. Lõimumist toetab põgenike kultuurilise tausta sarnasus põliselanikkonnaga. Sisserändajate heade tööturuväljavaadete eelduseks on nende kvalifikatsioonide tunnustamine.

Eesti majandusele tähendab Ukrainas toimuv sõda ka vajadust edaspidi leida varasemalt Venemaalt ja Valgevenest tarnitud toormeid ja pooltooteid mujalt. Detailseid väliskaubanduse tehinguandmeid kasutades analüüsiti Eesti importi Venemaalt ja Valgevenest 540 kaubagrupis. Venemaalt või Valgevenest imporditu asendamine teistest riikidest pärit samasse kaubagruppi kuuluvate toodetega osutus kahel kolmandikul juhul (349 kaubagrupi puhul) kallimaks. **Kui Eesti ettevõtted asendaksid kogu Venemaalt ja Valgevenest imporditu, tähendaks see ettevõtetele 860 miljoni eurost lisakulu 2021. aasta hindades,** mis on võrreldav 5%-ga Eesti koguimpordist. Kõige suuremate lisakuludega on seotud kütuste, puittoodete, metalli, aga ka näiteks soola ja linase riide impordi asendamine – nende kaubagruppide puhul on sõltuvus Venemaa ja Valgevene impordist suur ning teistest riikidest toodud asenduskaubad kallid.

Eesti majanduse tegevusaladest on kõige enam mõjutatud laonduse ja veondusega seotud harud, samuti metallitootmine ning puidu- ja

keemiatööstus. Tugevalt mõjutatud tegevusalade ring on suhteliselt kitsas – vaid seitsme tegevusala puhul kallinevad importsisendid tervikuna üle 5%. Impordi asendamise teeb keerukaks see, et sageli ei ole turul üleliigset pakkumist ning selleks, et kaupu saada, tuleb maksta teistest turuosalistest kõrgemat hinda. Pikemate tarneahelate ülesehitamine tähendab ka keerulisemat logistikat, nõuab ettevõtetelt riskide maandamiseks suuremate laovarude hoidmist ja tõstab kulusid.

Venemaa ja Valgevene impordi piiramise mõju jõuab ettevõtteni ka kaudselt läbi kodumaalt ostetavate, kuid Vene-Valgevene toormest sõltuvate toodete-teenuste hinnatõusu (nt energia). Samuti jõuavad kaudsed mõjud Eesti ettevõtteni globaalsete väärtusahelate kaudu ehk importides tootmissisendeid neist sanktsioonidega ühinenud riikidest, mis on sõltunud Venemaa toormest.

2. Sissejuhatus

Eesti Vabariigi sünnipäeval alustas Venemaa agressiooni Ukraina vastu. Alates sõja algusest on Ukrainast põgenenud üle viie miljoni inimese, kellest Eestisse on jõudnud ligikaudu 43 000 (2022. aasta 19. juuni seisuga). On paratamatu, et isegi sõja kiire lõppemise korral jäävad paljud Ukrainast Eestisse saabunud inimesed siia pikemaajaliselt ja mingi osa neist ei pöördu kunagi kodumaale tagasi. Tagasipöördumine võib olla võimatu hävitatud kodukoha tõttu või on lapsed juba Eestis kooli läinud ja on tekkinud püsivad sidemed. Eestisse jäämise otsust võib toetada ka kõrgem elatustase ning siin tekkiv või juba ees oodanud ukraina kogukond.

Edasisi võimalikke arenguid hinnates tuleb arvestada nii võimalusega, et suurem osa neist lahkub pärast lühiajalist siin viibimist, kui ka võimalusega, et sõda ning koos sellega ka kodumaale naasmine venib, põgenikke tuleb juurde ning paljud neist jäävad püsivalt Eestisse. Stsenaariumianalüüsi abil otsime vastust küsimusele, kuidas võib sõjaga seotud sisseränne muuta Eesti rahvastikku ning tööelist elanikkonda pikaajaliselt, aastani 2100. Millised on eri stsenaariumidega seotud kulud ja tulud Eesti riigi jaoks?

Suure hulga sõjapõgenike võimaliku püsivalt Eestisse jäämisega seondub Eesti ühiskonnas arusaadavalt mitmeid hirme, alates ravi- ja lasteaiajärgkordade pikenemisest kuni ohuni eestluse säilimisele. Teiste riikide kogemusele ja lõimumisvaldkonna asjatundjatele tuginedes toome välja lõimumise edu või ebaedu määravad tegurid.

Eesti majandusele on Ukrainas toimuv sõda järjekordne proovikivi, mis lisandub COVID-i kriisile ja tarneahelate ummistumisele. Sanktsioonid Venemaa ja Valgevene ekspordile tähendavad Eesti ettevõtjate jaoks vajadust edaspidi leida varasemalt neist riikidest tarnitud toormeid ja pooltooteid mujalt.

Alates veebruarist on EL kehtestanud Venemaa vastu kuus sanktsioonide paketti ning sanktsioonid on seatud ka Valgevenele vastuseks osalemise eest sissetungis. Kuigi majandussanktsioonidega ei ole keelatud kõikide kaupade ja teenuste kaubavahetus nende riikidega, on põhjust valmis olla selleks, et kaubandussidemed Venemaa ja Valgevenega jäävad aastateks tugevalt piiratuks. Väliskaubanduse andmetele

tuginedes käsitleme Eesti majanduse haavatavust erinevate toormete osas, arvestades nii asenduskaupade kättesaadavust kui ka asendamise kulukust.

3. Sõjapõgenike sisserände mõju Eesti rahvastikule: kolm stsenaariumit

Alates sõja algusest on Ukrainast põgenenud üle viie miljoni inimese (2022. aasta juuni alguse seisuga), kellest Eestisse on jõudnud ligikaudu 43 000 (seisuga 19.06.2022). Neist 28 000 on esitanud ajutise kaitse taotluse. Kolmandik Eestisse jõudnutest on lapsed ja 70% täiskasvanutest on naised. Kui märtsi keskpaigas jõudis Eestisse üle 1000 põgeniku päevas, siis aprilli lõpus 200–300 ja juunis 100 inimest päevas.

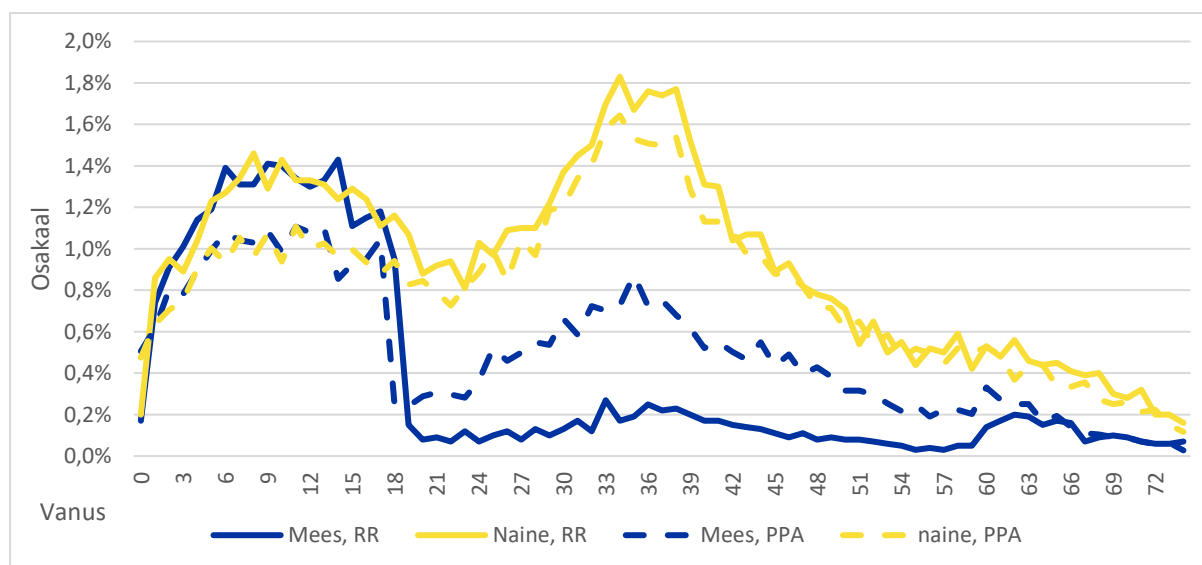
2020. aastal omas kõrgharidust 57,1% kõigist 30–34-aastastest Ukraina kodanikest, Eesti näitaja oli samal ajal 41,5% (Eurostat). Ajutise kaitse saanutest, kes on ennast töötuks registreerinud, oli ligikaudu 62% kõrgharidusega (Töötukassa). Sotsiaalkindlustusameti esialgsete andmete järgi on 30–34-aastastest Ukraina sõjapõgenikest kõrgharidusega ligikaudu 50% (Sotsiaalkindlustusamet). Kuigi esialgsed andmed on lünklikud, võib nendele tuginedes öelda, et sõjapõgenike haridustase ei jää kohalikule elanikkonnale alla.

20. juuni seisuga oli üle 8000 sõjapõgeniku ennast Eestis töötuks registreerinud ja ligikaudu 2700 neist oli juba töö leidnud. Aktiivsetest registreeritud töötutest on üle 80% naised. Kuna suurem osa (96%) oskab vene keelt suhtlustasemel hästi, siis vähendab see keelebarjääri töö saamisel.

Ukraina sõja ja sõjapõgenike Eestisse jäämise üheks esmaseks mõjuks on Eesti rahvaarvu muutumine, mis omakorda mõjutab Eesti majanduslikku potentsiaali. Kuna 2022. aasta juunis sõda Ukrainas kestab ega ole teada, millal sõda lõpeb ja kuidas see lõpeb, siis ei ole ka teada, kui paljud sõjapõgenikud soovivad Eestisse elama jääda. Kuna teadmatus on suur, on alljärgnevalt loodud kolm stsenaariumi, mille kohaselt jääb Eestisse sõjapõgenikke:

- 10 000;
- 30 000;
- 60 000.

Rahvastiku prognoosimiseks nende stsenaariumide korral on lisaks sõjapõgenike arvule oluline ka sooline ja vanuseline struktuur. Selle aluseks on stsenaariumides võetud Politsei- ja Piirivalveameti (PPA) andmed (aprilli lõpu seisuga) (vt joonis 1, katkendlik joon). PPA andmete kasuks otsustati, kuna selles andmestikus on enam mehi kui rahvastikuregistri (RR) andmetes (joonisel 1 on info ajutise kaitse saanute kohta), mis muudab selle andmestiku usaldusväärsemaks.



Joonis 1. Ukraina sõjapõgenike jaotus seisuga 30.04.2022

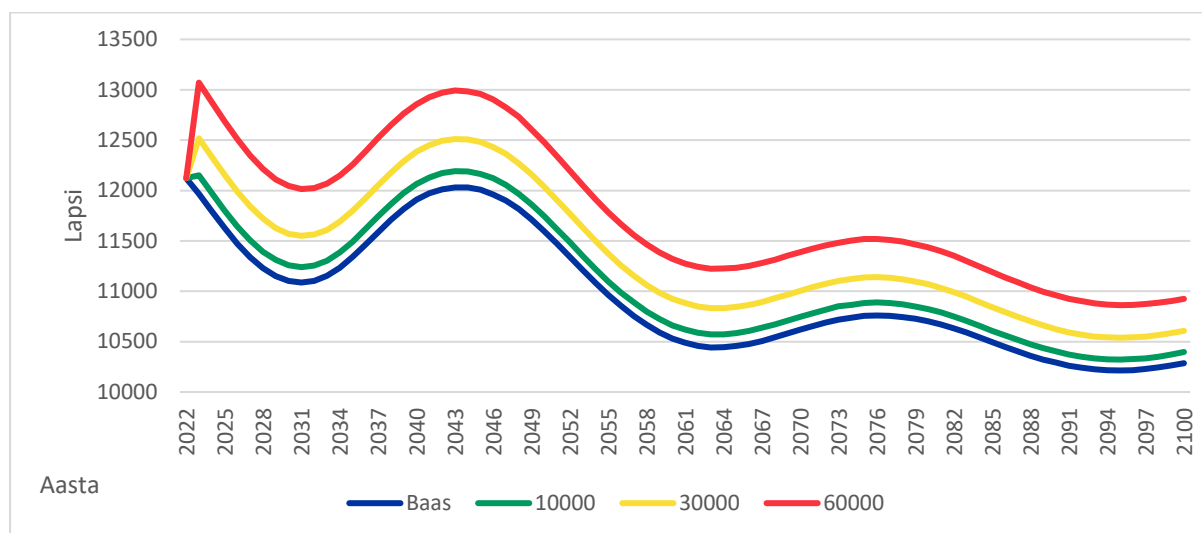
Allikas: PPA ja Statistikaamet

Järgnevalt vaatleme lähemalt eeltoodud stsenaariumide mõju Eesti rahvastikule aastani 2100, võrreldes tulemusi Eurostati värskeima baasprognoosiga Eesti rahvastiku kohta.

Stsenaariumides on eeldatud, et sõjapõgenike sündimus ja suremus ei erine Eesti kodanike sündimusest ja suremusest. Igas stsenaariumis on sõjapõgenike sooline ja vanuseline jaotus ühesugune (vt joonis 1 PPA struktuuri). On arvestatud, et sõjapõgenikud jõuavad Eestisse aastal 2022 ja nende mõju avaldub rahvastikus 2023. aasta 1. jaanuari seisuga. Kooskõllaliselt Eurostati prognoosiga on stsenaariumides arvestatud positiivse rändesaldoga – ajavahemikus 2022–2100 lisandub aastas rändega keskmiselt 2400 inimest.

Eesti sündimuskordaja on alates 1990. aastast olnud alla taastetaseme ja oli 2020. aastal tasemel 1,58. Stsenaariumides on sarnaselt Eurostati prognoosiga eeldatud, et sündimuskordaja ajas kasvab, jõudes aastaks 2060 1,7 lähedale, aga jääb

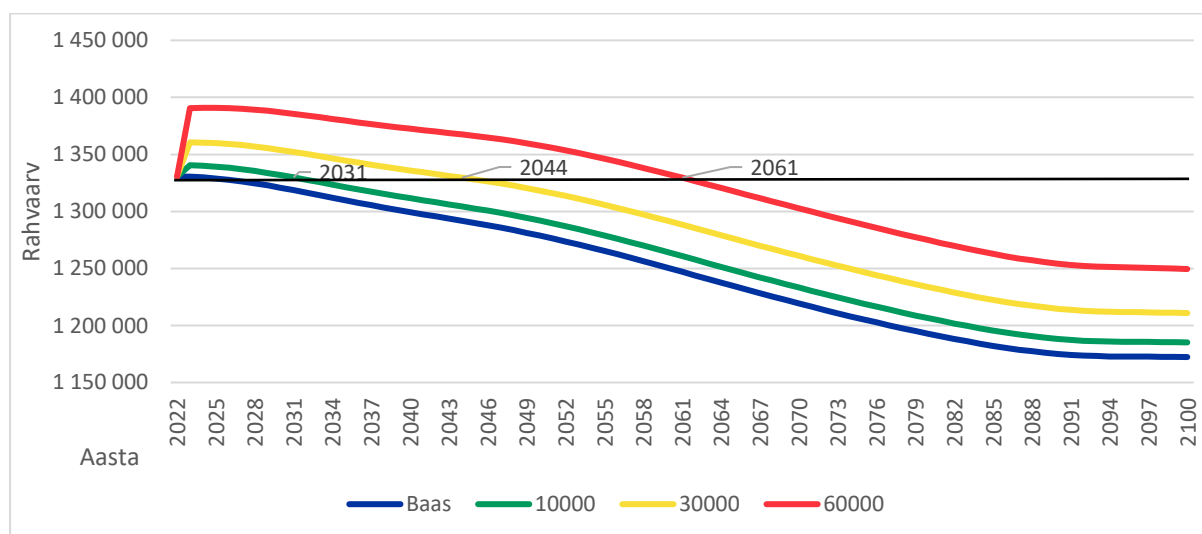
taastetasemele siiski oluliselt alla. Selle tõttu langeb sündide arv 13 200-lt (2020. aasta) 10 400-ni aastaks 2100 (vt joonis 2). Kohe 2023. aastal tõstab suurem sissetränn laste hulka Eestis: 1. stsenaariumis ligikaudu 180, 2. stsenaariumis ligikaudu 550 ja 3. stsenaariumis ligikaudu 1100 lapse võrra. Aastaks 2100 on erinevused 100, 300 ja 600 last võrreldes Eurostati baasproгноosiga.



Joonis 2. Sündide arv 2022–2100

Allikas: Autorite arvutused

Eestisse elama jäävad sõjapõgenikud suurendavad vastavalt stsenaariumile hüppeliselt rahvaarvu, aga edaspidi hakkab rahvaarv prognoosi järgi siiski vähenema madala sündimuse ja seda mitte kompenseeriva sissetrände tulemusena (vt joonis 3).



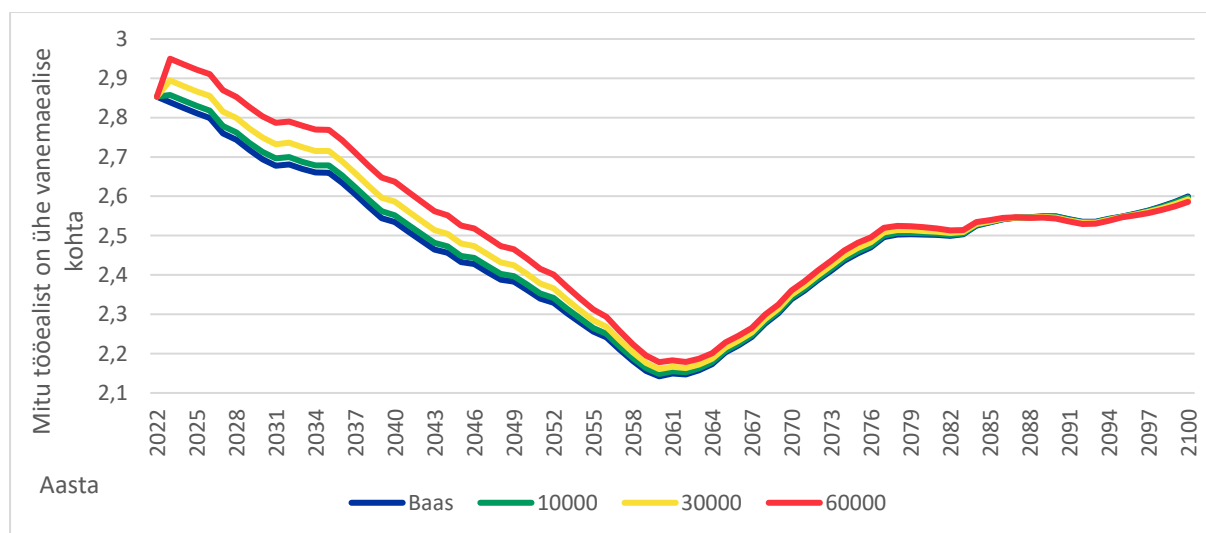
Joonis 3. Eesti rahvaarv 2022–2100

Allikas: Autorite arvutused

10 000 sõjapõgeniku lisandumine aitaks Eesti rahvaarvu 2022. aasta alguse tasemest suuremaks saada üheksaks aastaks, 30 000 põgeniku lisandumine 22 aastaks ja 60 000 põgeniku lisandumine 40 aastaks.

Pikemas vaates avaldab mõju ka inimeste lisandumisega kaasuv sündimus. Eurostati baasproгноosiga võrreldes on Eesti rahvaarv 2100. aastaks suurem: 10 000 sisserännanuga stsenaariumis 13 000 inimese võrra; 30 000 sisserännanuga stsenaariumis 39 000 inimese võrra ja 60 000 sisserännanuga stsenaariumis 78 000 inimese võrra.

Tööturu mõttes on oluliseks näitajaks töö- ja vanemaealiste inimeste suhtarv. Sisseränne aitab suhtarvu parandada kuni 2060. aastateni, kuid seejärel mõju taandub (vt joonis 4).



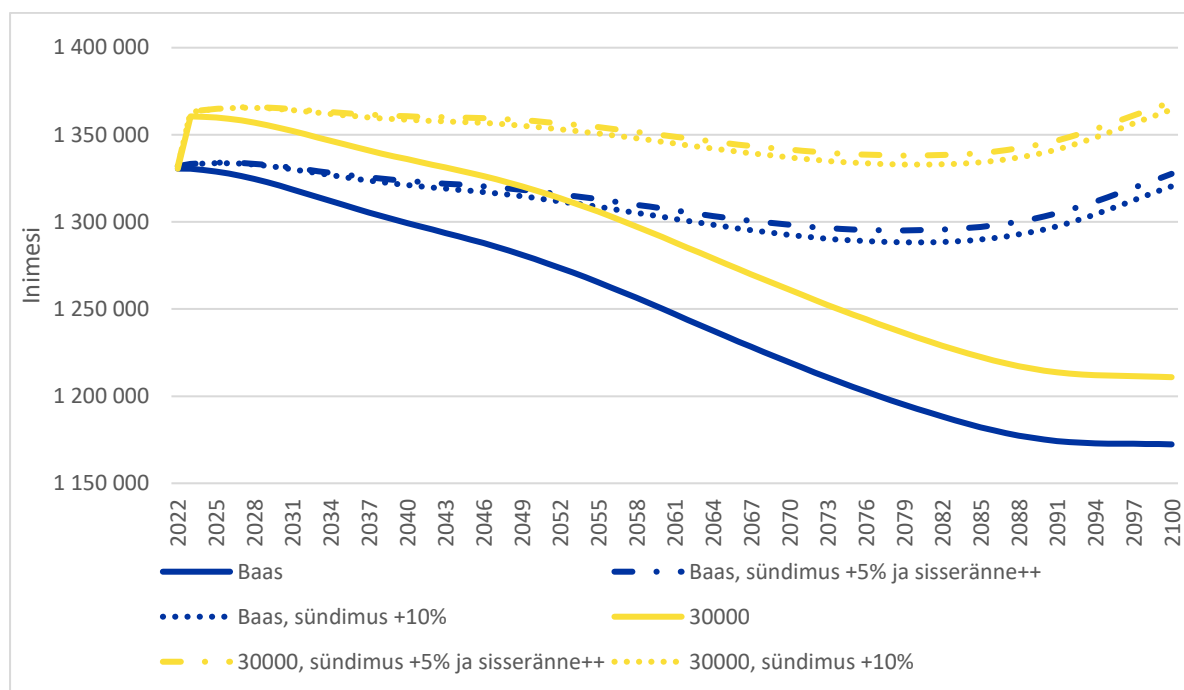
Joonis 4. Eesti tööealiste inimeste arv ühe pensioniealise kohta 2022–2100

Allikas: Autorite arvutused

Stsenaariumidest selgus, et sõjapõgenike Eestisse elama asumine lükkab Eesti rahvastiku vähenemist küll edasi, kuid ei hoia seda ära. Selleks et Eesti rahvastik aastaks 2100 ei kahaneks, oleks vaja kas suuremat iga-aastast sisserännet, enam lapsi või madalamat suremust. Teoreetilisi kombinatsioone on selleks mitmeid, aga allpool on kirjeldatud kahte (vt joonis 5):

1) sündimuskordaja kasv 1,87-ni (10% enam kui Eurostati prognoosis). Seda hüpoteesi toetab suurperesid soosiv perepoliitika ning sünnitusea tõusu mõjude möödumine;

2) iga-aastane sisse­ränne 3200 inimest (st 800 inimest aastas rohkem kui baaspro­gnoosis) kombinatsioonis viieprotsendise sündimuskordaja kasvuga (1,78-ni). Baaspro­gnoosist ehk 2400 inimesest suuremat iga-aastast sisse­rännet toetab ajavahemiku 2015–2020 kogemus, mil sisse­ränne oli keskmiselt 4000 inimest aastas.



Joonis 5. Eesti rahvaarv 2022–2100

Allikas: Autorite arvutused

Kokkuvõtvalt saab öelda, et 10 000 sõjapõgeniku alaliselt Eestisse elama asumine tõstaks Eesti rahvaarvu 2022. aasta alguse tasemest kõrgemaks üheksaks aastaks, seejärel positiivne mõju taandub madala sündimuse ja seda mitte kompenseeriva sisse­rän­de tulemusena. Kui Eestisse jääb püsivalt elama 30 000 sõjapõgenikku, aitab see rahvaarvu suurendada 22 aastaks, ja kui 60 000 põgenikku, siis 40 aastaks.

Tööturu mõttes on oluliseks näitajaks tööealiste inimeste ja vanemaealiste suhtarv. Sisse­ränne aitab suhtarvu parandada kuni 2060. aastateni; seejärel mõju taandub.

4. Sõjapõgenike lõimumise pikaajalised väljavaated Eestis

Siinses peatükis toome välja Ukraina sõjapõgenike lõimumist pikaajaliselt mõjutavad tegurid ning analüüsime teiste sarnases olukorras olnud riikide kogemusi ja õppetunde. Peatükk toetub Arenguseire Keskuse 19. mail 2022 korraldatud aruteluseminarile lõimumiseksptidega, millele juunis 2022 järgnes veebipõhine ekspertküsitlus lõimumist mõjutavate tegurite ning tõenäoliste arengute kohta. Kuivõrd Eestis puudub varasem kogemus suuremahulise sõjapõgenike sisserändega, siis täiendasime Eesti analüüsi rahvusvaheliste praktikate ja lõimumisalase kirjanduse uurimisega.

MIS ON LÕIMUMINE?

Lõimumise definitsioone on palju ning seda käsitletakse kui kahepoolset protsessi, mis sõltub ühest küljest riiki saabuja kultuurilisest ja majanduslikust taustast, tema motivatsioonist kohanduda, ning teiselt poolt sellest, kas ühiskond on valmis ja võimeline uusi elanikke vastu võtma.

Kultuuriministeerium defineerib lõimumist järgnevalt:

„Lõimumispoliitika eesmärk on aidata kaasa Eestis sidusa ja stabiilse ühiskonna kujunemisele, kus eri keele- ja kultuuritaustaga inimesed on omaks võtnud Eesti identiteedi ning peavad Eestit oma kodumaaks, osalevad aktiivselt ühiskonnaelus, sh tööhõives, elukestvas õppes ja kodanikühiskonnas, jagavad demokraatlikke väärtusi, annavad oma osa riigi ja ühiskonna arengusse ning orienteeruvad Eesti kultuuriruumis. Lõimumise aluseks on Eesti ühiskonna avatus ning inimeste teadlikkus ja austus erinevate kultuuride ja keelte vastu ning Eesti identiteedi omaksvõtt.“

4.1. Lõimumist mõjutab lai ring määramatuid tegureid

Lõimumist mõjutavad tegurid saab jagada nelja kategooriasse: **üldised tegurid, keelekeskkond, tööturg ja perekäitumine**. Kõigi nende teguritega seondub ulatuslik määramatus – asjad võivad minna üht- või teistviisi, mõjutades oluliselt lõimumise pikaajalisi tulemusi.

Üldiste tegurite kategoorias töid eksperdid välja järgmisi tegureid ning nendega seotud määramatust.

- **Eesti avatus põgenikke vastu võtta.** See tegur hõlmab kohalike elanike suhtumist sõjapõgenikesse. Avatud hoiak ja valmisolek põgenikega kontakte luua aitab kaasa lõimumisele kui kahepoolsele protsessile, samas kui tõrjuv hoiak pidurdab seda. Lisaks hõlmab see tegur poliitilist ja majanduslikku avatust ehk seda, kui lihtne või keeruline on suunata vahendeid lõimumise toetamisele, aitamaks kaasa põgenike võimalikult kiirele iseseisvumisele.
- **Eestisse jäävate põgenike arv** on kahtlemata oluline tegur, kuna nii riigi ressursid kui ka inimeste abivalmidus on paratamatult piiratud. Näiteks on oluline vahe, kas Eestisse jääb elama enam kui 30 000 sõjapõgenikku või vähem kui 30 000 põgenikku.
- **Põgenike võimalused oma kodukohta naasta** on eelnevaga seotud, hõlmates nii sõjapurustuste ulatust põgenike kodukohas kui ka sõja võimalikku venimajäämist.
- **Eesti sotsiaalsüsteemi võimekus.** Põgenike toimetulek Eestis sõltub olulisel määral sellest, kas Eesti riigil jätkub ressursse ja suutlikkust, et pakkuda esmast majutust, psühholoogilist abi, lasteaiakohti ja muud tuge, mis võimaldab põgenikel kiiresti tööle rakenduda ja majanduslikult iseseisvuda.
- **Eesti pikaajaline majanduskasv** on tähtis tegur, mis määrab nii põgenike töövõimalusi ja vabade töökohtade hulka majanduses kui ka riigi rahalisi võimalusi põgenike toetamiseks. Eesti pikaajalist keskmist majanduskasvu on tavapäraselt prognoositud vahemikku 2–3% aastas. Seega võib lõimumist soodustada see, kui tegelik majanduskasv kujuneb kiiremaks, ja vastupidi, lõimimine on raskendatud, kui majanduskasv jääb pikaajalisele prognoosile alla.

Keelekeskkonna kategoorias töid eksperdid esile järgmisi tegureid ning nendega seonduvat määramatust.

- **Põgenike lõimumismuster** hakkab pikaajaliselt tooni andma selles, millist keelt põgenikud igapäevases suhtlemises kasutavad – kas hakatakse suhtlema peamiselt eesti kogukonnaga, siinse ukrainakeelse kogukonnaga või venekeelse kogukonnaga. Paljude põgenike jaoks võib koju pöördumise ootuses jääda peamiseks suhtlusvõrgustikuks nende enda pere ja kodus ootavad sõbrad, kellega hoitakse ühendust virtuaalselt.
- **Lõimumise kiirus** kui oluline tegur näitab eelkõige seda, kui kiiresti õpivad põgenikud ära eesti keele, mis võimaldab asuda erialasele tööle. Kiireks lõimumiseks võib pidada keele õppimist ja oma kvalifikatsioonile vastavat rakendumist tööturul vähem kui kümne aastaga, aeglase lõimumise korral kulub selleks enam kui 16 aastat.
- **Põgenike laste haridustee** hakkab mõjutama seda, kas lapsed omandavad eesti keele kiiresti või jäävad peamiselt seotuks venekeelse elanikkonnaga. Seetõttu on siin oluline see, kas enamik lapsi läheb pigem eesti- või venekeelsesse lasteaeda või kooli.
- **Põgenike emakeel.** Eestisse saabuvate sõjapõgenike hulgas on nii neid, kelle emakeeleks on ukraina keel, kui ka vene emakeelega inimesi. Mõlemas saabujate grupis on neid, kes juba eelnevalt tunnevad oma emakeelt rääkivaid inimesi Eestis. Tuleb ka arvestada, et lihtsam on lõimuda tuttavasse keelekeskkonda, näiteks pannes laps vene õppekeelega kooli.

Pere kategoorias töid eksperdid esile järgmisi tegureid ning nendega seonduvat määramatust.

- **Põgenike sündimuskäitumine.** Eestis elavate vähemusrahvuste peredes on sündimuskordajad madalamad kui eestikeelsetes peredes, samuti on Ukrainas sündimus keskmiselt madalam kui Eestis. Seetõttu on küsimuseks, kas Ukraina sõjapõgenike peredes sünnib tulevikus sama palju lapsi kui eestikeelsetes peredes või pigem Eesti keskmisest vähem. Tuleb ka arvestada, et Eestisse on jõudnud eelkõige need põgenikud, kellel juba on laps või lapsed, mis samuti vähendab edasist oodatavat sündimust.

- **Põgenike sooline tasakaal.** Eestisse tulnud sõjapõgenikud on peamiselt naised lastega. Praegu ei ole teada, kas naised-lapsed jäävadki enamusse või naasevad mehed perede juurde ja sooline tasakaal paraneb.

Tööturu kategoorias töid eksperdid esile järgmisi tegureid ning nendega seonduvat määramatust.

- **Põgenike elukoht.** See, kuhu sõjapõgenikud elama asuvad või kuhu elama asumist riiklikult toetatakse, hakkab määrama nende võimalusi tööturul ja ka seda, millised on ümbruskonna töötamist toetavad avalikud teenused, näiteks lasteaia- ja koolikohad ning ühistransport. Üks võimalik areng on see, et enamik põgenikke leiab elukoha tõmbekeskustes (Tallinnas, Tartus, Harjumaal), kus neil on küll rohkem töövõimalusi, aga kus nad tõenäoliselt suhtleksid rohkem vene- või ukrainakeelse kui eestikeelse elanikkonnaga. Teine võimalus on põgenike ühtlasem piirkondlik jaotumine, sh kamaapiirkondadesse asumine ning suurem võimalus igapäevaseks suhtluseks kohaliku eesti kogukonnaga. Viimase edukus sõltub kogukonna avatusest.

Lõimumisvaldkonna ekspertide seas korraldatud veebipõhine ekspertküsitlus keskendus lõimumist mõjutavate määramatute tegurite järjestamisele olulisuse alusel ning võimalike arengute tõenäosuse hindamisele. Küsitlusele palusime vastata lõimumisega igapäevaselt kokku puutuvatel ametnikel Sotsiaalministeeriumist, Kultuuriministeeriumist ning erialateadlastel. Kokku kutsusime vastama 19 eksperti, kellest vastas üheksa. Küsitlusele vastamine oli anonüümne.

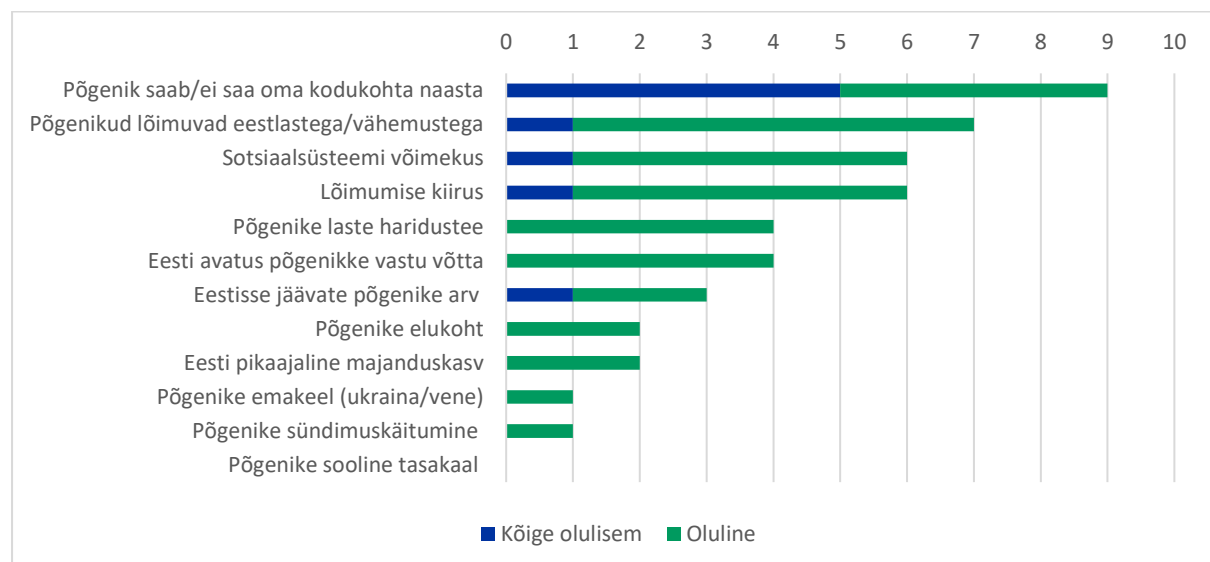
Alloleval joonisel (joonis 6) on sinisega välja toodud kõige olulisemaks peetud määramatud tegurid ning rohelisega need, mis lisaks kõige olulisemale valiti viie olulise määramatu teguri hulka (olulisuselt 2.–5.).

Enim toodi lõimumist mõjutava määramatu tegurina välja põgenike võimalus oma kodukohta naasta. Kuni see pole selge, pole ka teada, kui suureks lõimimise väljakutse kujuneb ning kas on tõenäoline sellega edukalt toime tulla. See määramatu tegur on seotud olulisuselt järgmise ehk põgenike lõimumismustriga: pole selge, millises ulatuses lõimuvad põgenikud eestikeelse kogukonnaga või millises ulatuses muukeelsega. Kui põgenikud käsitlevad Eestis viibimist ajutisena, on tõenäolisem nende orienteerumine kohalikule vene- ja ukrainakeelsele kogukonnale, sest oodates peatset naasmist kodumaale, ei peeta vajalikuks eesti keelt omandada. Samas

sõltuvad keeleoskusest ja suhtlusvõrgustikest põgenike tööalased väljavaated, mis jäävad sel juhul paratamatult piiratuks.

Olulise määramatu tegurina toodi esile ka sotsiaalsüsteemi võimekust – kas kõigil põgenikel on võimalik saada tuge keele- ja täiendõppes, tööturule siirdumisel, lapsehoius ja laste haridusteel. Ka teiste riikide näited (vt järgmisi alapeatükke) on näidanud, et just võimalus kiiresti tööle minna toob kaasa ka hilisemad kõrgemad hõivemäärad.

Sarnaselt rahvusvahelise kogemusega on eksperdid ühe keskse edutegurina näinud lõimumise kiirust. Kohaliku keele kiire omandamine annab rohkem võimalusi tööturul ning on sageli eelduseks erialasele, kõrgemalt kvalifitseeritud tööle asumisel.



Joonis 6. Lõimumise edukusega seotud peamised määramatud tegurid, järjestatuna olulisuse alusel

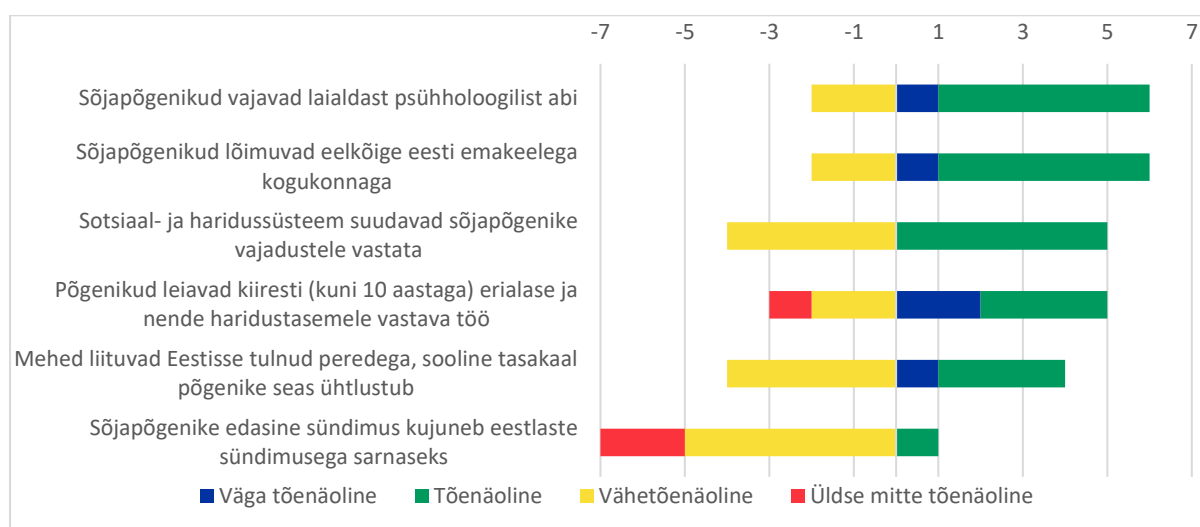
Allikas: Arenguseire Keskus, lõimumiseksperptide küsitlus (2022)

Lisaks paluti ekspertidel hinnata võimalike lõimumisega seotud arengute tõenäosust skaalal: väga tõenäoline – tõenäoline – vähetõenäoline – üldse mitte tõenäoline (vt joonis 7).

Pigem tõenäoliseks või väga tõenäoliseks peetakse põgenike lõimumist eelkõige eesti emakeelega kogukonnaga. Kuivõrd see lõimumismuster oli eelneva küsimuse põhjal üks olulisemaid lõimumist mõjutavaid tegureid, siis võib ekspertide hinnangut lõimumise väljavaadetele hinnata üsna optimistlikuks. Seda toetab ka üpris julgustav

hoiak küsimuses, kas põgenikel on võimalik kiirelt (kuni 10 aasta jooksul) leida erialane ja haridustasemele vastav töö: ülekaalus on eksperdid, kes peavad seda pigem või isegi väga tõenäoliseks.

Kahtlevamal seisukohal ollakse selles osas, kas Eesti sotsiaal- ja haridussüsteem suudab lõimimisel piisavat tuge pakkuda: osa küsitletud ekspertidest peab seda vähetõenäoliseks. Ka põgenike soolise tasakaalu ühtlustumise küsimuses jaotusid vastused laialt skaalal: oli nii neid eksperte, kes pidasid seda arengut tõenäoliseks, kui ka neid, kes pidasid seda ebatõenäoliseks. Üsna üksmeelselt leiti, et sõjapõgenike sündimuse ühtlustumist eestlaste sündimusega pole niipea mõtet oodata.



Joonis 7. Ekspertide hinnang võimalike arengute tõenäosusele

Allikas: Arenguseire Keskus, lõimumiseksperptide küsitlus (2022)

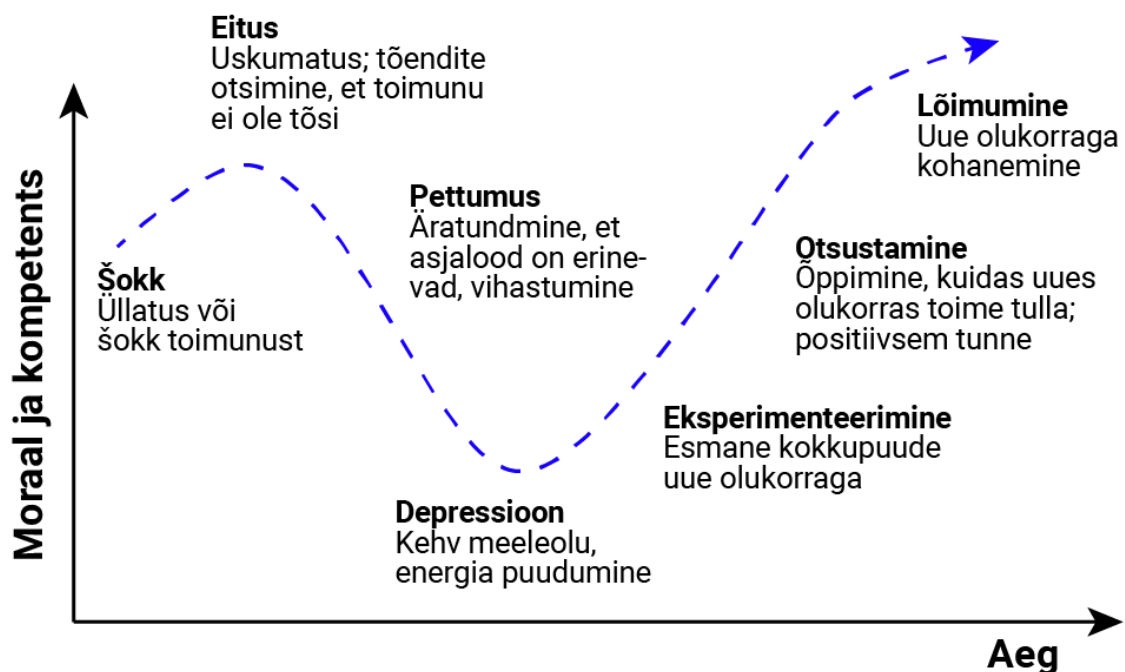
4.2. Lõimimisel toob edu kiirus

Pärast 24. veebruarit 2022. aastal Eestisse saabunud Ukraina põgenikele väljastatav ajutine kaitse on üheaastane elamisluba, mis annab neile samasugused õigused, nagu on Eesti elanikel, sh õiguse töötada, haridust omandada, ning ligipääsu sotsiaalteenustele. Samuti kaasneb kaitsestaatusega õigus Euroopa Liidus vabalt liikuda. Elamisluba väljastatakse üheks aastaks, kuid sõjaolukorra jätkudes on võimalik ajutise kaitse kestust pikendada.

Kuigi ajutine kaitse on üks rahvusvahelise kaitse liik, soodustavad selle taotlemise tingimused võrreldes tavapärase rahvusvahelise kaitse menetlusega **kiiremat**

elamisloa saamist. Näiteks märtsi teises pooles, mil ajutise kaitse taotluste arv oli kõrgpunktis, kulus ühe ajutise kaitse menetlusele keskmiselt alla tunni ning maksimaalseks ooteajaks hinnati kuni 20 päeva. Võrdlusena: rahvusvahelise kaitse menetluses on Eestis praegu eesmärgiks menetleda taotlus keskmiselt kahe kuu jooksul, kuid keerulisemate juhtumite puhul võib menetlus kesta ka 1–2 aastat. Teiseks, kui menetlus kestab kauem, ei ole taotlejal esimesel kuul õigust Eestis töötada. Kiiremini on võimalik alustada eesti keele õpingutega. **Seepärast on ajutise kaitse saanud Ukraina põgenike olukord, võrreldes nendega, kes läbivad tavapärase protsessi, parem, sest ligipääs eluasemele, seejärel tööturule/haridusele ning seeläbi iseseisvale elule on Eestis võrdlemisi kiire.**

Kiire ligipääs teenustele mõjutab ka põgenike motivatsiooni. Suurest elumuutusest tuleneva esmase šoki ja sellele järgnevate negatiivsete emotsioonide järel saabub leppimine, tekib avatus ja motivatsioon tegutsemiseks ning olukorra parandamiseks (vt joonis 8). Tekkinud motivatsiooni kasutamine on üks lõimumisprotsessi võtmetegureid ning õigeaegne ja vajadustele vastav tugi annab aluse edukale lõimumisele.



Joonis 8. Kübler-Rossi muutuste kõvera mudel

Allikas: Kübler ja Ross (1969)

4.3. Eesti integratsioonialane olukord sarnaneb enim Tšehhiga

Eestiga sarnane lõimumispoliitika on Tšehhis (vt MIPEX indeksit¹). Sarnaselt Eestiga võeti ka Tšehhis esimene **integratsioonivaldkonna strateegia** kasutusele 2000. aastal ning seda uuendatakse perioodiliselt (iga viie aasta järel). Lisaks järgib Tšehhi **iga-aastaseid tegevusplaane**, millega seatakse **prioriteetid** (nt tšehhi keele õpe, tihedam kogukondadevaheline suhtlus, majanduslik iseseisvus vm) ja **eesmärgid** (nt segregatsiooni, teise põlvkonna sisserändajate lõimumise, aktiivse osaluse vm näitajate lõikes) ning määratakse **vahendid** nende eesmärkide saavutamiseks (sh erinevate osapoolte koostöö, rahastus jm).²

2015. aasta rändekriisi järel oli Tšehhi valmis vastu võtma kuni 400 põgenikku (Tšehhi rahvaarv on 10,5 mln), kuid asustas kokku ümber 52 inimest (võrdluseks: Eesti oli valmis vastu võtma vastu kuni 550 põgenikku ja asustas kokku ümber 213 inimest). Kuigi Tšehhi ise jäi rändekriisist puutumata, ilmnes kohaliku elanikkonna seas põgenike vastuvõtmise osas tugev vastuseis, mis tõi kaasa ühiskonna polariseerumise.³ Samuti on Tšehhis probleemiks see, et info on peamiselt kättesaadav vaid tšehhikeelsena ning sisserändajate sotsiaal-kultuuriline kohanemisalane tugi on ebapiisav.⁴ Tšehhis ei toimu süstemaatilist integratsiooni monitoorimist ning on ette heidetud, et lõimumispoliitika arvestab vaid sisserändajaid, aga mitte kohalikke elanikke, ega toeta seeläbi lõimumist kui kahepoolset protsessi.⁵

¹ <https://www.mipex.eu/estonia>

² European Website on Integration: Governance of migrant integration in Czechia, kättesaadav: https://ec.europa.eu/migrant-integration/country-governance/governance-migrant-integration-czechia_en#ecl-inpage-4898.

³ Guzi, M., Mackova, L. & Čech Valentová (2021). Governance of Migrant Integration in the Czech Republic: Monitoring report on progress towards the 2030 Agenda in relation to migration, kättesaadav: <https://qcap.global/wp-content/uploads/2021/03/Monitoring-report-ENG.pdf>

⁴ Tollarová, B. (2016). Current Challenges in the Integration of Migrants in the Czech Republic: Diversity as Concept, or Practice?, kättesaadav: https://krs.fhs.cuni.cz/AKTUALITY-2636-version1-1_prezentace_contemporary_ch.pptx.

⁵ Tollarová, B. (2016). Current Challenges in the Integration of Migrants in the Czech Republic: Diversity as Concept, or Practice?, kättesaadav: https://krs.fhs.cuni.cz/AKTUALITY-2636-version1-1_prezentace_contemporary_ch.pptx.

Kuidas läheb Eesti lõimumispoliitikal?

Mobiilsusuuuringute strateegilisele vaatele keskendunud Migratsioonipoliitika Grupp (Migration Policy Group (MPG)) ja Barcelona Rahvusvaheliste Suhete Keskus (CIDOB) avaldavad alates 2004. aastast MIPEXi indeksit (Migrant Integration Policy Index)⁶, mis kirjeldab ja hindab erinevate riikide lõimumispoliitikaid. Järjekorras viienda, 2020. aasta indeksi tulemused annavad võrdleva ülevaate 56 riigi lõimumispoliitikatest aastatel 2014–2019. Indeks esindab andmeid kaheksas valdkonnas: tööturu mobiilsus, perede taasühinemine, haridus, tervishoid, poliitiline osalus, pikaajaline elamisluba, kodakondsuse omandamine ja võrdne kohtlemine. Seejuures on indeksi puhul oluline silmas pidada, et see aitab hinnata lõimumispoliitikaid, aga mitte lõimumise edukust ennast.

2020. aastal avaldatud tulemuste järgi sai Eesti lõimumispoliitika 50 punkti 100-st, olles sellega EL-i riikide keskmisel tasemel (EL-i keskmine 49 punkti).⁷ Siiski oli Eesti lõimumispoliitika areng võrdluses teiste riikidega ajavahemikus 2014–2019 kiirem (Eesti +5 punkti vs. keskmine +2 punkti) ning negatiivset arengut ei toimunud ühegi eespool mainitud kaheksa valdkonna lõikes.

MIPEXi järgi on Eesti lõimumispoliitika parem teiste Balti riikide poliitikatest (nii Läti kui ka Leedu tulemus oli 37 punkti), aga ka teiste Kesk- ja Ida-Euroopa riikide tulemustest. Kõige sarnasem on Eesti lõimumispoliitika 2020. aasta tulemuste järgi Tšehhi ja Serbiaga.

4.4. Lähedane ajalooline või kultuuriline taust toetab lõimumist

Lõimumine on kahepoolne protsess ning vastuvõtva kogukonna avatus ja kontaktivalmidus on seda suurem, mida rohkem n-ö omadena saabujaid tajutakse. Suure arvu sõjapõgenike saabumisel tuleb muidugi arvestada, et aja jooksul võib vastuvõtlikkus väheneda, kui abistajad väsivad. Teisalt võib avatus aja jooksul ka suureneda, kui tekib igapäevane suhtlus näiteks koolis või töökohal.

⁶ Vaata rohkem: <https://www.mipex.eu/what-is-mipex>.

⁷ MIPEX (2020). „Key findings: Estonia“, kättesaadav: <https://www.mipex.eu/estonia>.

Saabujate n-ö omadena tajumine sõltub palju ka konkreetsest kogukonnast, selle suurusest ja tugevusest. Vastuolusid võib tekitada tunne, et põgenikud saavad eeliskohtlemise osaliseks teatud teenuste saamisel – näiteks võib tunduda, et arstiabi kättesaadavus on parem või on parem ligipääs lasteaiakohtadele, kus on niisamagi pikad järjekorrad. Võõristust võib tekitada ka võõrkeeles suhtlemine, kui põgenikud eesti keelt veel ei räägi.

Keeleoskus või selle puudumine ei määra siiski otseselt, kas põgenike **identiteet** samastub Eestiga. Identiteet võib olla seotud ka teiste näitajatega. Näiteks on leitud, et e-residendid tunnevad tugevat seost Eestiga, isegi kui nad Eestis ei ela ega eesti keelt ei räägi.⁸ Lisaks on leitud, et teatud grupikuuluvusega põgenikel (näiteks Kanada eestlased) on keerulisem lõimuda kohaliku kogukonnaga ja nad jäävad end samastama põgenikustaatusse.

Tšehhi kogemus Ukraina ja Vietnami päritolu sisseerändajatega

Bernardi ja Mikešova (2014) võrdlesid⁹ Tšehhis elavaid Ukraina¹⁰ ja Vietnami päritolu¹¹ sisseerändajaid ning seda, kuidas **riigis viibitud aeg ning erinevad sotsiaalsed ja kultuurilised tegurid** mõjutavad lõimumist Tšehhi ühiskonda. Tulemused näitasid, et ukrainlased on võrreldes vietnamlastega paremini lõimunud kõikides kategooriates. Sellele aitab kaasa nii riigis viibitud aeg kui ka elukohavalik. Mida kauem ollakse Tšehhis elanud, seda vähem valitakse elukohta selle järgi, et seal elaks ka teisi ukrainlasi, ning tiheneb läbikäimine tšehhidega. Autorid koostasid erinevate lõimumisega seotud indikaatorite põhjal indeksid ning näiteks **akultuuratsiooni indeksi**¹² puhul leiti Ukraina päritolu sisseerändajate osas olulisim positiivne seos lõimumisega pärast 10-aastast Tšehhis elamist. Samaks ajaks suurenes ka tõenäosus, et valitud on Tšehhi päritolu partner, mis soodustab

⁸ Tammpuu, P., Masso, A., Ibrahim, M., & Abaku, T. (2022). ESTONIAN E-RESIDENCY AND CONCEPTIONS OF PLATFORMBASED STATE-INDIVIDUAL RELATIONSHIP. TRAMES: A Journal of the Humanities & Social Sciences, 26(1).

⁹ Bernard, J. & Mikešova, R. (2014). Sociální integrace imigrantů na rozhraní mezi dočasnou migrací a trvalým usazením (The Socio-cultural Integration of Immigrants: In Between Temporary Migration and Permanent Settlement), Czech Sociological Review, 2014, Vol. 50, Nr. 4, kättesaadav: <https://sreview.soc.cas.cz/pdfs/csr/2014/04/02.pdf>.

¹⁰ Tšehhi suurimaks etniliseks vähemuseks on ukrainlased, kes elavad peamiselt linnades. Kui Tšehhi ukrainlasi iseloomustas algselt korduvränn, st Tšehhis käidi tööl raha teenimise eesmärgil, misjärel suunduti tagasi Ukrainasse, siis aasta-aastalt jäädakse üha pikemalt Tšehhi elama.

¹¹ Vietnam on Tšehhi töörande eesmärgil saabunud sisseerändajate TOP5 lähteriik.

¹² Indeksist olid mh sellised indikaatorid nagu huvi Tšehhis toimuva vastu, tšehhi keele oskus, tšehhidega läbikäimine jm.

lõimumise kiirust veelgi. Vietnami päritolu sisserändajate puhul oli sama indeksi näitaja oluliselt kehvem – nende tulemus erines ukrainlaste tulemusest sama palju, nagu erines alla kahe aasta Tšehhis elanud ja üle 15 aasta Tšehhis elanud ukrainlaste tulemus. Selle põhjustena leiti muuhulgas, et vietnamlased ei hakanud aasta-aastalt tšehhidega nii tihedalt läbi käima, kui seda olid teinud ukrainlased, ning pigem suheldi edasi vietnami kogukonna liikmetega. Teisalt aitas ukrainlaste lõimumisele kaasa näiteks sarnane ajalooline taust, keelte sarnasus ja ühine slaavi kultuur.¹³

Sotsiaalsete sidemete olulisust kinnitasid ka Vašát ja Bernard (2015),¹⁴ kes uurisid Tšehhi suuruselt neljandas linnas Plzeňis elavate ukrainlaste sotsiaalseid võrgustikke ja seda, kuidas need aitavad kaasa kohalikku ühiskonda lõimumisele. Tulemused näitasid ootuspäraselt, et mida kauem on ukrainlased Tšehhis elanud, seda rohkem on nende suhtlusringkonnas tšehhe (keskmise Tšehhis elamise aeg oli seitse aastat). Samuti leiti, et Tšehhis elavad ukrainlased suhtlevad tšehhidega eelkõige majanduse ja elukoha asjus, kuid jätkavad suhtlemist teiste ukrainlastega igapäevaküsimuste ja vaba aja sisustamise teemadel.¹⁵

4.5. Sisserändajate heade tööturuväljavaadete eeldusteks on töömotivatsioon ning kvalifikatsioonide tunnustamine

Rahvusvahelise kaitse saajate olukorda tööturul iseloomustab tihtipeale kõrgem töötuse määr ja töökohtade sage vahetamine, väiksem sissetulek, madala

¹³ Bernard, J. & Mikešova, R. (2014). Sociální integrace imigrantů na rozhraní mezi dočasnou migrací a trvalým usazením (The Socio-cultural Integration of Immigrants: In Between Temporary Migration and Permanent Settlement), Czech Sociological Review, 2014, Vol. 50, Nr. 4, kättesaadav: <https://sreview.soc.cas.cz/pdfs/csr/2014/04/02.pdf>.

¹⁴ Vašát, P. & Bernard, J. (2015). Formování komunit, nebo sociální integrace? Analýza personálních sítí ukrajinských imigrantů v Plzni (Forming Communities or Social Integration? A Personal Network Analysis of Ukrainian Immigrants in Pilsen), Czech Sociological Review, 2015, Vol. 51, Nr. 2, kättesaadav: <https://sreview.soc.cas.cz/pdfs/csr/2015/02/01.pdf>.

¹⁵ Vašát, P. & Bernard, J. (2015). Formování komunit, nebo sociální integrace? Analýza personálních sítí ukrajinských imigrantů v Plzni (Forming Communities or Social Integration? A Personal Network Analysis of Ukrainian Immigrants in Pilsen), Czech Sociological Review, 2015, Vol. 51, Nr. 2, kättesaadav: <https://sreview.soc.cas.cz/pdfs/csr/2015/02/01.pdf>.

kvalifikatsiooniga töökohtadel töötamine, mis ei sõltu (kõrge)st haridustasemest,¹⁶ ning töötamine oma erialast erineval töökohal, ebaseaduslikult töötamine ja sellest tulenev madalam sotsiaalne kindlustatus ning väiksem sotsiaalsõrgustik.¹⁷ Lisaks on just põgenikel oht lähitulevikus esimesena töö kaotada digitaliseerumise tõttu.¹⁸

2020. aastal oli kolmandatest riikidest pärit sissetrände taustaga inimeste töötuse määr Euroopa Liidu riikides enam kui kaks korda kõrgem kui kohalikel elanikel (13,9% vs. 6,1%).¹⁹

Keeruline tööturuolukord võib välismaalased suunata ka iseenda tööandjaks, seejuures värvatakse ettevõtte suurenedes omale tööjõudu tihtipeale just sama vähemusrahvuse või kultuuri- või keeletaustaga inimeste seast, luues seeläbi eeldused segregatsiooniks tööturul.²⁰ **Nendest teguritest tulenevalt on vaja toetada põgenikke nii keeleõppe kui ka aktiivsete tööturumeetmetega, et aidata neil tööturule siseneda ja üldist lõimumisprotsessi kiirendada.**

Erinevad uuringud on leidnud, et mida kauem ei ole võimalik tööturule siseneda, seda rohkem võtab aega tööturuga lõimumine tulevikus. Näiteks endisest Jugoslaaviast 1999. ja 2000. aastal Saksamaale²¹ saabunud põgenike puhul kehtis kummalgi aastal erinev reegel – kui 1999. aastal saabunud ei saanud tööturule siseneda enne 13–24 kuud, siis 2000. aastal vähenes ooteaeg reeglite muutmise tõttu 12 kuule (mis on siiski samuti pikk aeg ootamiseks). Keskmiselt oli ootamise vahe kahe aasta võrdluses 7,1 kuud. Nendel kahel aastal saabunute tööturuolukorda võrreldes leiti, et pikemal ootamisel olid negatiivsed mõjud: viis aastat pärast riiki saabumist oli 1999. aastal pikema ooteajaga kohordis tööturule

¹⁶ Eurostat (2021). Migrants more likely over-qualified than nationals, kättesaadav: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20210721-1>.

¹⁷ Van Balen *et al.* (2010). Ethnic minorities, migrants and employment. Synthesis report. Network of socio-economic experts in the non-discrimination field, 1–53, kättesaadav: <https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/network-socio-economic-experts-non-discrimination-field-synthesis-report-2010-part-en>.

¹⁸ OECD (2019). Under Pressure: The Squeezed Middle Class, kättesaadav: https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/under-pressure-the-squeezed-middle-class_689afed1-en.

¹⁹ Eurostat (2021). Migrant integration statistics – labour market indicators, kättesaadav: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migrant_integration_statistics_%E2%80%93_labour_market_indicators.

²⁰ Employment and Social Developments in Europe 2015, Euroopa Komisjon, kättesaadav: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=14951&langId=en>.

²¹ Marbach, M., Hainmueller, J., Hangartner, D. (2018). „The long-term impact of employment bans on the economic integration of refugees“ Science Advances 4: 9, kättesaadav: <https://www.science.org/doi/10.1126/sciadv.aap9519>.

sisenenud 29%, samas kui lühema ooteajaga 2000. aastal saabunute puhul oli sama määr 49%. Pärast viiendat aastat riigis viibimist hakkab vahe kohortide vahel küll vähenema, kuid tööhõivemäära tase ühtlustub alles 10 aastat pärast riiki saabumist. **See annab põhjuse eeldada, et Ukraina põgenikele kiire tööturule sisenemise võimaldamine aitab kaasa nende tööturuga lõimumise edukusele tulevikus.**

Töö eesmärgil sisserännanud vs. rahvusvahelise kaitse saajad: Rootsi kogemus

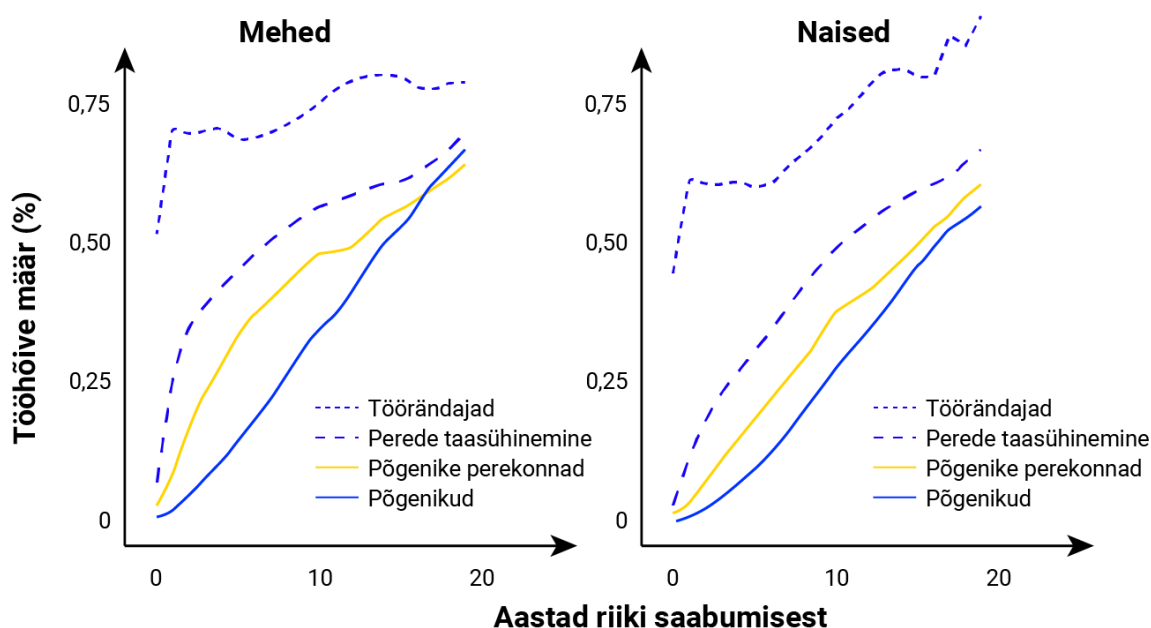
Viimane suurem Euroopa-sisene põgenike ränne toimus **endise Jugoslaavia lagunemisel**, kus 1,3 miljonit inimest pidid oma kodudest lahkuma ning 900 000 inimest otsisid varjupaika naaberriikides või Lääne-Euroopas (nt Saksamaal, Austrias, Rootsis, Hollandis ja Taanis).²² Rootsi võttis lühikese aja jooksul vastu üle 100 000 põgeniku. Kuigi Rootsi on erinevate näitajate poolest Eestist suurem ja pikaaegse põgenike vastuvõtmise ajalooga riik, annab nende 1990-ndate olukord teatava võrdlusmomendi praeguse olukorraga Eestis. Näiteks oli siis Rootsis muust rahvusest elanikkonna osa ca 17% (Eestis oli sama näitaja 2021. aasta rahvaloenduse alusel ca 30%), saabunud sisserändajad olid keskmisest kõrgema haridustasemega (eelkõige Bosnia päritolu põgenikud) ning asusid elama üle Rootsi, kuid suuremates linnades oli põgenike arv proportsionaalselt suurem.

Paar kümnendit hiljem on võimalik näha, milline oli nende põgenike tööturukäitumine 20 aasta vältel. **2020. aastal avaldatud registriandmete analüüsis²³ võrreldi 1997.–2016. aasta andmete alusel, kuidas erineb töörande, pererände ning rahvusvahelise kaitse saanute ja nende pereliikmete tööhõivemäär aastate lõikes.** Seejuures võrreldi lisaks ümberasutatud ja rahvusvahelise kaitse saanute tööhõivemäärasid, näitamaks, kas ja millised on erinevused, kui inimene ei ole Rootsit ise vabatahtlikult oma sihtriigiks

²² Andersson Joona, P. & Datta Gupta, N. (2022). Labour market integration of FRY refugees in Sweden vs. Denmark, Journal of International Migration, 00, 1–19, kättesaadav: <https://doi.org/10.1111/imig.13007>; Cutts, M. (1999). The humanitarian operation in Bosnia, 1992–95: dilemmas of negotiating humanitarian access. UNCHR New Issues in Refugee Research, Working Paper no. 8.

²³ Bevelander, P. (2020). Integrating refugees into labor markets, kättesaadav, <https://wol.iza.org/articles/integrating-refugees-into-labor-markets/long>.

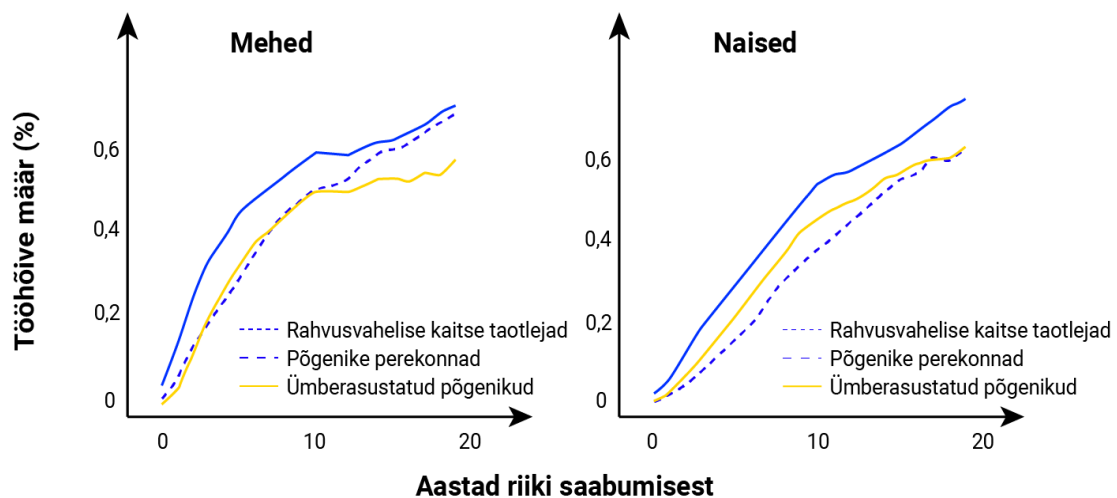
valinud. Tulemused näitavad (vt joonis 9 ja joonis 10), et **tööturuolukord on parim töö eesmärgil Rootsi sisserrännanutel**. Kuigi nende pereliikmete tööhõivemäär kasvab just esimestel aastatel kiires tempos, ei jõua nad tavapäraste hõivemääradeni ka 20 aastat hiljem. Rahvusvahelise kaitse saanute ja nende pereliikmete tööhõivemäär on võrreldes töö eesmärgil Rootsi sisserrännanutega esimestel aastatel kordades madalam, kuid vahe ajas kahaneb ning 20 aastat hiljem jõutakse meeste puhul sarnasele tasemele (naiste puhul on vahe endiselt suur).



Joonis 9. Sisserrännanute ja põgenike tööturuintegratsioon Rootsis

Allikas: Statistics Sweden

See, kas põgenik on Rootsi saabunud omal soovil või ümber asustatud, omab tööhõivemääradele samuti mõju (vt joonis 10). Nii meeste kui ka naiste puhul on ümberasustatud põgenike tööhõivemäär madalam, olles sarnasel tasemel varjupaiga saanute pereliikmete tööhõivemääraga. **Sellele tuginedes võib eeldada, et kuigi Ukrainast Eestisse põgenenud inimeste puhul on tegu sundrändega, on nad Eesti oma sihtriigiks valinud omal soovil ning seepärast on ka nende tööturuolukord tulevikus potentsiaalselt parem, võrreldes olukorraga, kui nad oleks Eestisse jõudnud hoopis ümberasustamise teel.**



Joonis 10. Põgenike (vanuses 20–64) tööturuintegratsioon põgeniku tüübi järgi
Allikas: Statistics Sweden

2015. aasta rändekriisi käigus Saksamaale, Rootsi või Norrassa jõudnud kõrgharitud ja -kvalifitseeritud rahvusvahelise kaitse saanute osas (nt arstid ja õed) on **uuringutes leitud, et erialase töö nõuded uues riigis, oskuste või hariduse tunnustamise protsess, selle kiirus, suhtlus erinevate asutustega ja hilisem tööle kandideerimise protsess mõjutavad oluliselt seda, kas kaitse saaja saab oma erialaseid oskusi ja kvalifikatsiooni sihtriigis rakendada.**

Ka Töötukassas registreeritud ajutise kaitse saajate seas on kümneid kõrgelt kvalifitseeritud ukrainlasi (nt 09.06.2022 seisuga: 19% tippspetsialistid, 13% keskastme spetsialistid, 5% juhid), mistõttu on oluline tagada neile võimalusel töö oma erialal või võimalus täiendõppeks, et oma oskusi hoida ja kvalifikatsiooni mitte kaotada.

4.6. Laste arv sisserändajate peredes sõltub lõimumismustritest

Sisserändajate sündimuskäitumise uuringud on leidnud nii seda, et sisserändajad säilitavad lähteriigi sündimuskäitumise, kui ka seda, et ajapikku võetakse üle sihtriigi sündimuskäitumine. Samas sõltub see üldistest lõimumismustritest, st sihtriigi sündimuskäitumise ülevõtmine eeldab ka edukat integreerumist, mitte uuele ühiskonnale vastandumist.

Ka teise põlvkonna sündimuskäitumise puhul on leitud, et kui kõrgema sündimusega riikidest madalama sündimusega riikidesse rändamise järel sündimus langeb, võib see ka kõrgena püsida.²⁴ Kõrge sündimuse püsimist mõjutavad lähteriigi kultuurilised tegurid, nt ema, isa ja teiste pereliikmete sotsiaalsed rollid, pere suurus, pereliikmete suhted ja ka põlvkondadevahelised suhted.²⁵

Teise põlvkonna esindajate keskmise laste arvu languse toovad aga kaasa hariduse ja tööturuga seotud tegurid, kuna suured isiklikud ambitsioonid ja laste saamise kulukus lükkavad esimese lapse sünni edasi ja lõpuks on ka keskmise pere suurus väiksem. Rahvusvähemuste peredest pärit naised, kell on raskusi ühiskonda lõimumisel ja kel ei õnnestu haridust omandada või tööturule siseneda, võivad aga valida just pereloomise teekonna ning mõtestada seeläbi oma elu traditsioonilist soorolli kandes.²⁶ Ukraina sõjapõgenike kogukonnas võib seda arengut pidada praegu vähetõenäoliseks, sest peamiselt on Eestisse saabunud naised lastega, kel on vaja majanduslikult iseseisvuda, samuti ei tingi naiste koduseks jäämist põgenike kodumaa kultuuriline kontekst.

²⁴ Coleman, D. A. & Dubuc, S. (2010). The fertility of ethnic minorities in the UK, 1960s–2006, *Population Studies* 64(1): 19–41, kättesaadav: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00324720903391201>; Dubuc, S. (2012). Immigration to the UK from high-fertility countries: Intergenerational adaptation and fertility convergence, *Population and Development Review* 38(2): 353–368, kättesaadav: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1728-4457.2012.00496>; Milewski, N. (2010). Immigrant fertility in West Germany: Is there a socialization effect in transitions to second and third births?, *European Journal of Population* 26(3): 297–323, kättesaadav: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10680-010-9211-0>; Sobotka, T. (2008). The rising importance of migrants for childbearing in Europe, *Demographic Research* 19(9): 225–248.

²⁵ Kulu, H., Hannemann, T., Pailhé, A., Neels, K., Krapf, S., González-Ferrer, A. & Andersson, G. (2017). Fertility by Birth Order among the Descendants of Immigrants in Selected European Countries. *Population and Development Review*, 43: 31–60, kättesaadav: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/padr.12037>.

²⁶ Kulu, H., Hannemann, T., Pailhé, A., Neels, K., Krapf, S., González-Ferrer, A. & Andersson, G. (2017). Fertility by Birth Order among the Descendants of Immigrants in Selected European Countries. *Population and Development Review*, 43: 31–60, kättesaadav: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/padr.12037>.

Näiteks Scott ja Stanfors²⁷ leidsid, et **Rootsi** saabunud sisserändajate puhul järgivad esimese põlvkonna sisserändajad pigem lähteriigi sündimuskäitumist, teise põlvkonna sisserändajad sihtriigi sündimuskäitumist, ning üleminek toimub 1,5 põlvkonnas, ehk nende hulgas, kes on Rootsi saabunud lapsena.

Kulu jt²⁸ on võrrelnud Rootsis elavate Soome, endise Jugoslaavia, Türgi ja Iraani sisserändajate sündimuskordajaid rootslaste omaga (1970–1979 kohort). Tulemused näitasid, et nii esimese kui ka teise lapse puhul oli nii sisserändajate kui ka rootslaste sündimuskäitumine sarnane, vaid kolmanda lapse puhul oli Soome, endise Jugoslaavia ja Iraani sisserändajate tõenäosus lapse saamiseks rootslastest väiksem, samas kui Türgi päritolu sisserändajatel püsis see rootslastega sarnasel tasemel.

2015. aastal avaldati võrdlev uuring kaheksa Euroopa riigi (Suurbritannia, Prantsusmaa, Saksamaa, Belgia, Šveits, Rootsi, Hispaania ja Eesti) kohaliku rahvuse ning esimese ja teise põlvkonna sisserändajate sündimuskäitumise mustritest.²⁹ Igas riigis vaadeldi erinevat päritolu sisserändajaid. Eestis olid nii esimese kui ka teise põlvkonna sisserändajad slaavi päritolu (etnilised venelased, ukrainlased ja valgevenelased). **Eesti** tulemused näitasid, et nii esimese kui ka teise põlvkonna sisserändajad saavad küll esimese lapse varem kui eestlased, kuid teise ja kolmanda lapse saamise tõenäosus on võrreldes eestlastega väiksem.

²⁷ Scott, K. & Stanfors, M. (2011). The transition to parenthood among the second generation: Evidence from Sweden, 1990–2005, *Advances in Life Course Research* 16(4), kättesaadav: www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S104026081100030X?via%3Dihub.

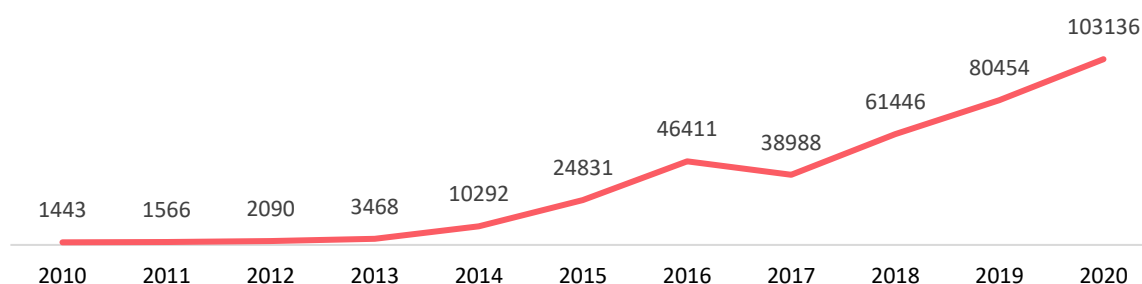
²⁸ Kulu, H., Hannemann, T., Pailhé, A., Neels, K., Krapf, S., González-Ferrer, A. & Andersson, G. (2017). Fertility by Birth Order among the Descendants of Immigrants in Selected European Countries. *Population and Development Review*, 43: 31–60, kättesaadav: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/padr.12037>.

²⁹ Kulu, H., Hannemann, T., Pailhé, A., Neels, K., Rahnu, L., Puur, A., Krapf, S., González-Ferrer, A., Castro-Martin, T., Kraus, E., Bernardi, L., Guarín, A., Andersson, G. & Persson, L. (2015). A Comparative Study on Fertility among the Descendants of Immigrants in Europe, *Families And Societies Working Paper Series* 40, kättesaadav: <http://www.familiesandsocieties.eu/wp-content/uploads/2015/09/WP40KuluEtAl2015.pdf>.

4.7. Transiitriigis ei anna lõimumismeetmed oodatud tulemusi

2022. aasta kevadel Eestisse saabunud ukrainlastest ei ole soovinud kõik siia jääda ning ca 40% on liikunud Eestist edasi. Kreeka kui transiitriigi näide aitab mõista, mida tähendab olukord, kus transiitriik peab korraga palju põgenikke vastu võtma, kellest suur osa näeb oma riigis viibimist ajutisena ja soovib edasi minna mõnda teise riiki.

Ajavahemikus 2015–2020 kasvas Kreekas viibivate põgenike arv viiekordselt, aastatel 2010–2020 ligikaudu kümnekordselt, enam kui saja tuhande inimeseni (vt joonis 11), seades riigi sotsiaalsüsteemi erakordse surve alla. Kuigi 2015. aasta rändekriisist ei ole pikaajaliste järelduste tegemiseks möödas veel piisavalt aastaid, saab esialgsetest hinnangutest välja lugeda esmaseid õppetunde.



Joonis 11. Kreekas viibivate rahvusvahelise kaitse saajate arv 2010–2020

Allikas: Maailmapank³⁰

HELIOSE programm, mida viiakse ellu rahvusvaheliste organisatsioonide (ÜRO Pagulasameti ja IOM-i) ning Kreeka valitsuse koostöös, on Kreeka suurim rahvusvahelise kaitse saajatele suunatud programm, mis keskendub lõimumisele kohalikul tasandil. Programm hõlmab endas lühiajalist sekkumist, kus rõhk on sisserändajate vastutustunde kasvatamisel. Näiteks antakse programmi kaudu oskused kodu otsimiseks ja rendilepingu sõlmimiseks (6–12 kuud), õpetatakse koostama CV-d ja valmistatakse ette tööintervjuuks ning pakutakse võimalusi tööandjatega võrgustumiseks. Samuti pakutakse lõimumiskursusi, sh kreeka keele õpet ja kultuurilise kohanemise kursusi. Programmis osalenute toimetulekut

³⁰ World Bank, Refugee population by country or territory of asylum – Greece, kättesaadav: <https://data.worldbank.org/indicator/SM.POP.REFG>.

monitooritakse süstemaatiliselt. 2021. aasta lõpu seisuga oli programmist osa võtnud ligikaudu 35 000 rahvusvahelise kaitse saajat.³¹

2021. aasta IOM-i läbi viidud hindamise tulemused näitasid, et 68% regulaarselt lõimumiskursusetel osalenutest leidsid, et tänu programmile on nad omandanud kreeka keele oskuse ja parema arusaama Kreeka ühiskonnast. Samuti leiti, et pärast programmis osalemist on lihtsam iseseisvalt kohaliku elanikkonnaga suhelda ja igapäevaelus orienteeruda, sh lugeda kreekakeelseid silte, kirju, kodulehti ja (sotsiaal)meediat.³²

Siiski leiti programmi hilisemas hindamises, et see ei ole oodatud määral rahvusvahelise kaitse saajate lõimumisele kaasa aidanud, sest selle loomisel ei arvestatud piisavalt sisserändajate tausta ja vajadusi. Näiteks suurendas vähene toetus elukoha leidmisel sisserändajate toetumist informaalsetele vähemusrahvuste võrgustikele ja suurenes piirkondlik segregatsioon, sest rahvusvahelise kaitse saanud asusid elama samadesse piirkondadesse, kus juba varem elasid teised sisserändajad.

Väga oluliseks osutus, et suurem osa rahvusvahelise kaitse saajatest ei näe end tulevikus elamas Kreekas, vaid **soovitakse lahkuda teise riiki** (nt Saksamaale), mistõttu ei ole nad valmis ka tegevustesse vajalikul määral panustama ja osalevad vaid kohustuslikes osades. Samuti heideti ette, et keelekursusele ei olnud kaasatud kultuurivahendajaid, kes oleks aidanud kursusi üles ehitada rahvusvahelise kaitse saanute tausta arvestades.

Kokkuvõttes leiti hindamises, et kuigi programm peaks soodustama lõimumist, aitab selle korraldus pigem kaasa rahvusvahelise kaitse saajate marginaliseerumisele. Teistelt sisserändajatelt saadav lõimumisalane tugi kaalub üles programmis pakutava toe ning sisserändajad suhtlevad pigem oma võrgustikes ega lõimu kohaliku elanikkonnaga.³³

³¹ Hellenic Integration Support for Beneficiaries of International Protection (HELIOS) (2021). Hellenic Integration Support for Beneficiaries of International Protection Factsheet, kättesaadav: <https://greece.iom.int/sites/g/files/tmzbd1086/files/helios-factsheet-may-2022-bw2.pdf>.

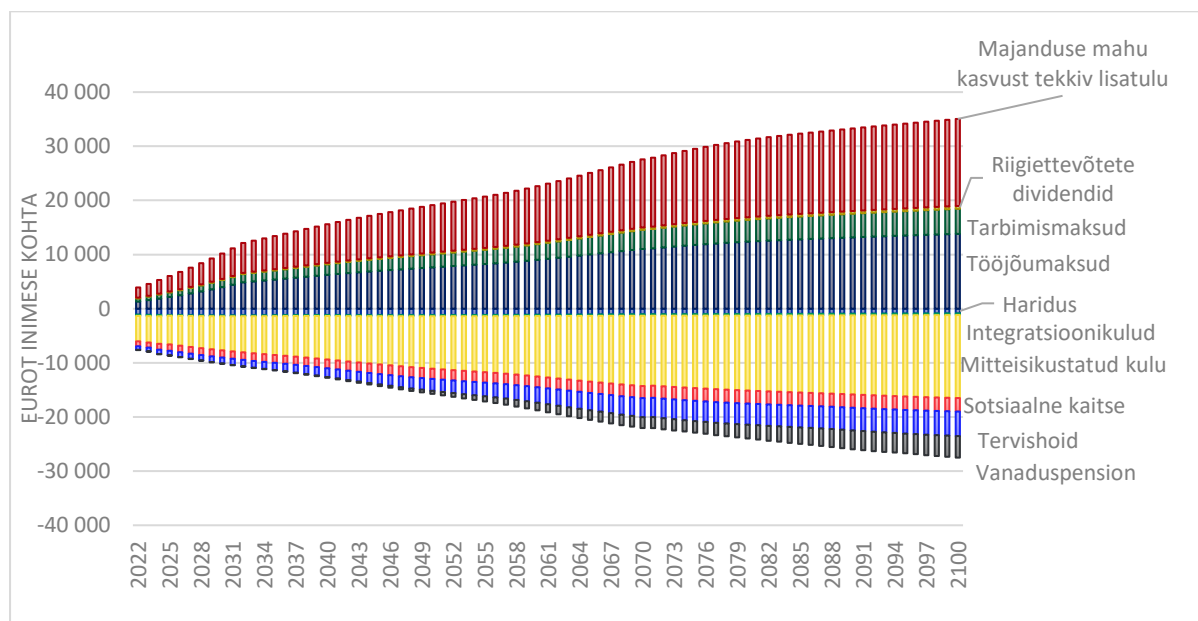
³² IOM (2021). Feedback from HELIOS programme beneficiaries, kättesaadav: https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/iom-feedback-helios-programme-beneficiaries_en.

³³ Kourachanis, N. (2022). Implementing Refugee Integration Policies in a Transit Country: The HELIOS Project in Greece, kättesaadav: https://www.feantsaresearch.org/public/user/Observatory/2022/EJH_16-1/EJH_16-1_RN7_v02.pdf.

5. Sõjapõgenike sisserände mõju Eesti riigi kuludele ja tuludele

Sõjapõgenike sisserändega kaasnevate kulude ja tulude hindamiseks on kasutatud projektis [RITA-RÄNNE](#) välja töötatud rändemudelit. Mudelis hinnatud kulud on järgmised: 1) sotsiaalne kaitse; 2) tervishoid; 3) vanaduspension; 4) haridus; 5) integratsioonikulud; 6) mitteisikustatud kulud (seotud üldiste avalike teenuste pakkumisega). Mudelis hinnatud tulud on: 1) tööjõumaksud; 2) tarbimismaksud; 3) majanduse mahu kasvust tekkiv lisatulu; 4) mitteisikustatud tulu (nt riigiettevõtete dividendid).

Rändemudelis on arvestatud, et sisserännanute kohanemine võib kulgeda erinevalt, mistõttu on kasutatud erinevaid kohanemiskõveraids. Need varieeruvad nii kohanemiseks kuluva aja kui ka selle järgi, millise ühiskonnagrupi tulutasemele jõutakse.



Joonis 12. Riigi tulud ja kulud 2021. aasta hindades ühe sisserändaja kohta ajavahemikus 2022–2100

Allikas: Rakendusuuringu Keskus CentAR (2022)

Suurimaks riigile tekkivaks kulugrupiks on mitteisikustatud kulud (siia kuulub 10 kululiiki, aga suurimad neist on majandusarengu toetamine, üldised avalikud teenused, sotsiaalne kaitse ja riigikaitse), mis rahvaarvu kasvades suurenevad. Isikustatud kuludest on suurimad tervishoid, vanaduspension ja seejärel laiemalt sotsiaalkaitse (näiteks lapsetoetused, töövõimetoetus ja vanemahüvitis).

Allolev joonis (joonis 13) esitleb nelja stsenaariumi, millest esimeses ühtlustub Ukraina sõjapõgenike sissetulekutase eestlaste omaga 10 aastaga, teises 16 aastaga. Kolmandas ja neljandas stsenaariumis ühtlustub Ukraina sõjapõgenike tulutase Eestis elavate vähemusrahvuste omaga (mis jääb eestlaste tulutasemele alla) samuti vastavalt 10 ja 16 aastaga.

STSENAARIUM 1

Ukraina põgenikud lõimuvad eesti kogukonnaga ja selleks ei kulu üle kümne aasta.

Aastaks 2050 on Eestisse jäänud ukraina põgenikud valdavalt omandanud eesti keele ning on edukalt tegutsemas Eesti tööturul vastavalt oma haridustasemele ja kvalifikatsioonile. Nad lävivad eestlastega palju nii tööalaselt kui ka eraeluliselt ning nende sissetulekud on kümne aastaga jõudnud eestlaste keskmise sissetulekuga võrreldavale tasemele

Seda stsenaariumi toetab:

- kiire tööleasumine;
- asumine erialasele tööle või üleminekuvõimalus erialasele tööle pärast eesti keele omandamist;
- ametlike ja mitteametlike eestikeelsete võrgustike tekkimine;
- kiire keeleõpe.

Joonisel 13 on arvestatud 30 000 Eestisse jääva sõjapõgenikuga. Kuna arvestuse aluseks on kulud-tulud ühe inimese kohta (joonis 13), on seda arvutust võimalik hõlpsasti kohandada teistsuguse võimaliku siiajääjate hulgaga (nt 10 000 Eestisse jääva sõjapõgeniku puhul jagada joonisel toodud kulud-tulud kolmega).

Kõikidel juhtudel on esimestel aastatel netotulu negatiivne ehk riigi seisukohalt on kulud suuremad kui tulud.

Selgub et parim stsenaarium on see, milles põgenike sissetulekud jõuavad 10 aastaga järele eestlaste tulutasemele – siis hakkavad riigile laekuvad iga-aastased tulud

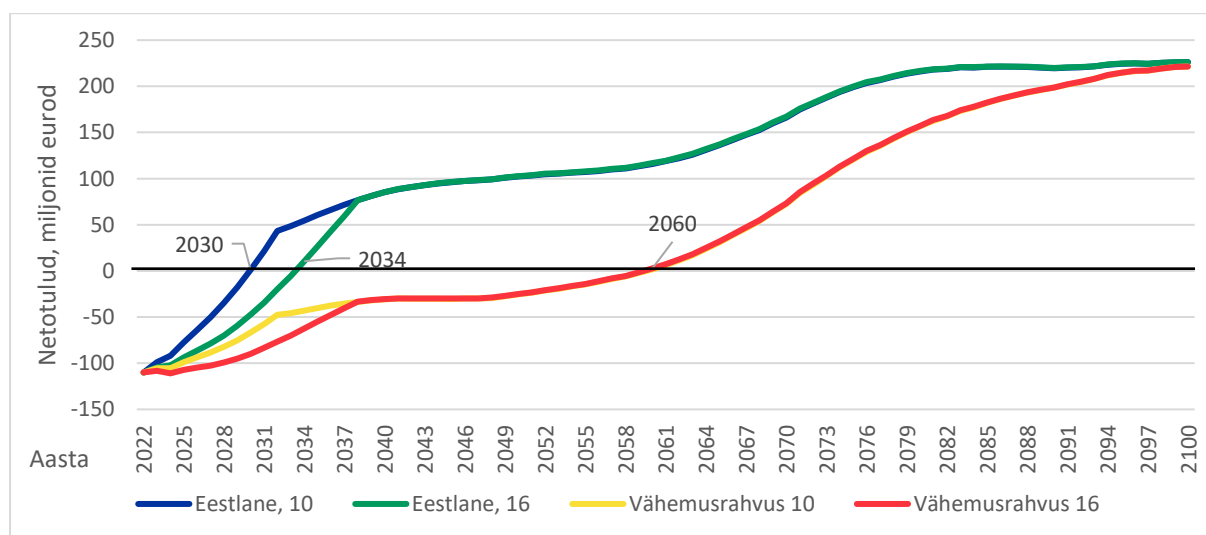
kulusid ületama juba 2030. aastal. Kui aga eestlaste tulutasemele jõudmine võtab aega 16 aastat, ületaksid riigile laekuvad tulud kulusid esmakordselt 2034. aastal.

Kui aga põgenike tulutase ei jõua järele eestlaste tulutasemele ning selle asemel ühtlustub näiteks Eestis elavate vähemusrahvuste tulutasemega, hakkavad Eesti riigi tulud ületama kulusid esmakordselt alles 2060. aastal (nii 10 kui ka 16 aasta pikkuse

STSENAARIUM 2

Ukraina põgenikud lõimuvad ukraina või vene kogukonnaga ja selleks kulub üle kümne aasta.

Eesti on Ukrainast saabunud sõjapõgenike abil suuresti lahendanud oma tööjõunappuse probleemi, enamus põgenikke on leidnud kiiresti töö. Enamasti on aga põgenikud rakendunud lihtsa oskustasemega töödele, teenides keskmisest madalamat sissetulekut. Edenemist kõrgema oskustasemega töödele pärsib puudulik eesti keele oskus ning Ukrainas saadud hariduse ja kvalifikatsiooni vähene tunnustamine Eesti tööandjate seas. Tööhõive ja tulu kasvavad mitmetes majandussektorites, kuid palgatõus ja tootmisprotsesside uuendamine pidurdub, samuti ei õnnestu paljudes teenindusettevõtetes täita eestikeelse teeninduse nõuet.

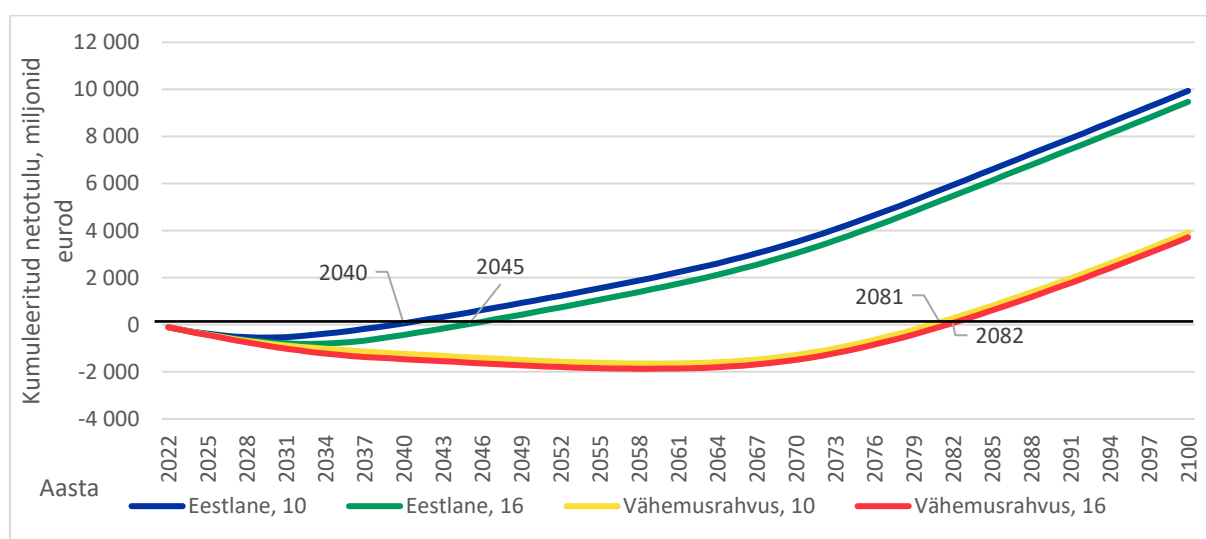


Joonis 13. Riigi iga-aastaste tulude ja kulude vahe erineva kohanemisaja ja sihttasemega 30 000 Eestisse jääva sõjapõgeniku korral ajavahemikus 2022–2100
Allikas: Rakendusüuringute Keskus CentAR (2022)

kohanemisaja korral). Kumuleeritud arvestuses ehk liites aastate jooksul tekkivad tulud ja kulud kokku, jõuab Eesti riik selle stsenaariumi korral plussi alles 2081. aastal.

Joonis 14 esitab riigi tulusid ja kulusid kumuleeritult üle eelnevate aastate.

Tuues võrdluseks eelmise stsenaariumi, kus sõjapõgenike soov Eesti ühiskonda kuuluda on suur, Eesti lõimumispoliitika töötab hästi ning sõjapõgenikud jõuavad eestlastega sarnasele sissetulekutasemele 10 aastaga, siis sel juhul hakkaksid riigi kumuleeritud tulud kulusid ületama 2040. aastaks, 16-aastase kohanemisaja korral 2045. aastaks.



Joonis 14. Riigi kumuleeritud tulude ja kulude vahe erineva kohanemise aja ja sihttasemega 30 000 Eestisse jääva sõjapõgeniku korral ajavahemikus 2022–2100
Allikas: Rakendusuuringu Keskus CentAR (2022)

Eraldi stsenaariumina käsitleme olukorda, kus valdav enamus või isegi kõik Eestisse saabunud sõjapõgenikud saavad ja soovivad koduriiki tagasi minna. Eeldades näiteks, et sõjapõgenikud viibivad Eestis kolm aastat (2022–2024) ja selle perioodiga ei toimu olulist tulutasemete ühtlustamist, siis olenevalt sõjapõgenike hulgast on Eesti riigi kulud järgmised:

- 10 000 sõjapõgenikuga on kolme aasta kulu 110 miljonit eurot 2021. aasta hindades;
- 30 000 sõjapõgenikuga on kolme aasta kulu 330 miljonit eurot;
- 60 000 sõjapõgenikuga on kolme aasta kulu 660 miljonit eurot.

Ülekaaluka tagasipöördumise stsenaariumi korral ei teki Eesti riigile pikaajalisi tulusid, kuid ka kulud jäävad ajas piiratuks. Positiivseks pikaajaliseks efektiks saab pidada Eestis oldud aja jooksul siin loodud sidemeid, mis võivad edaspidi aidata luua ärilisi suhteid ja sillutada teed koostööks muudes valdkondades. Võime ka loota, et Eestis elamise kogemusel on positiivne mõju demokraatlike protsesside arengule Ukrainas.

STSENAARIUM 3

Ulatuslik tagasipöördumine Ukrainasse pärast sõja lõppu.

Sõda on lõppenud ja enamik ukraina põgenikke on tagasi pöördunud Ukrainasse. Eesti riik on saanud olulise kogemuse, kuidas suurt hulka sõjapõgenikke vastu võtta ja abistata. Eesti ühiskond on uhke, et sai ukrainlasi aidata võitluses Vene agressiooni vastu ning ukrainlastega loodud sidemed jäävad osaliselt püsima, tuues kaasa varasemast tihedamad äri- ning koostöösuhted Eesti ja Ukraina vahel.

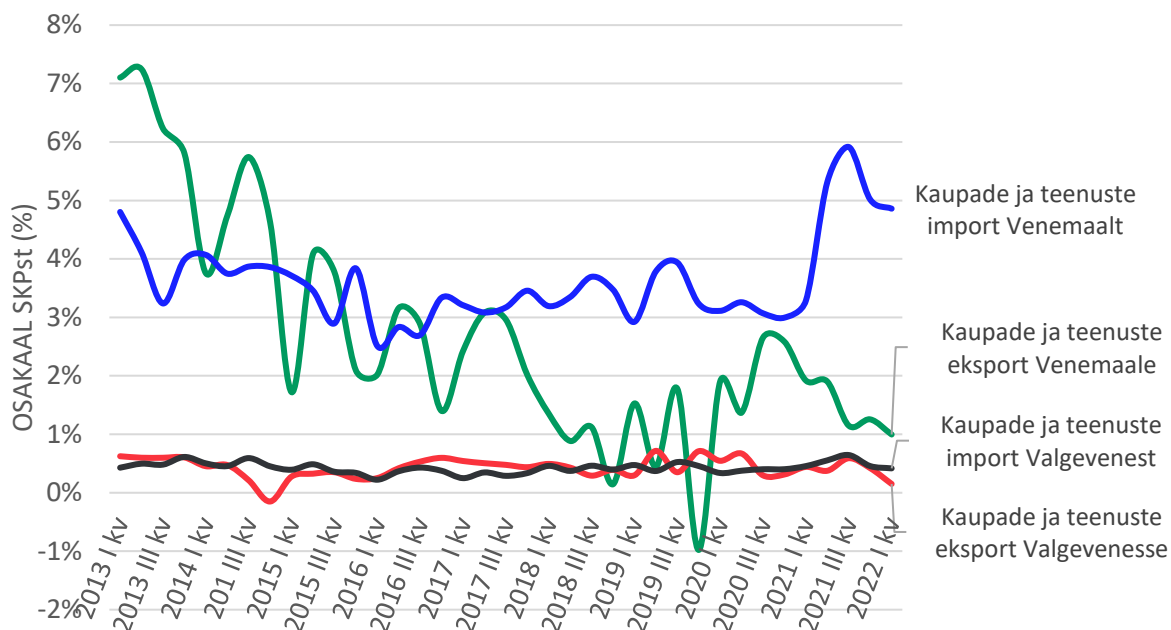
6. Sõja mõju toorme- ja sisendhindadele Eesti majanduses

Peatükis selgitatakse Venemaa ja Valgevene importkaupade asendamise võimalusi ning neist loobumise võimalikku mõju erinevatele majandussektoritele. Detailsetele 2021. aasta väliskaubanduse andmetele tuginedes arvutati 540 kaubagrupi jaoks kaalutud keskmine ühikuhind (*unit cost*) nii Venemaalt ja Valgevenest imporditu kui ka kõigist teistest riikidest pärit impordi kohta. Seejärel arvutati kaubagruppide kaupa hindade suhe ehk Venemaa-Valgevene impordi suhteline hind võrreldes teistest riikidest impordituga. Samuti arvutati iga kaubagrupi jaoks Venemaa ja Valgevene osakaal kaubagrupi koguimpordis, mis annab hinnangu sellele, kui suur on sõltuvus sanktsioonide all olevatest riikidest. Lisaks arvutati ettevõtte tasandi andmeid kasutades iga majandusharu jaoks eraldi välja, kui suur on sõltuvus Venemaa ja Valgevene impordist ning kui kalliks võib osutuda impordi asendamine.

Analüüs kajastab vaid Venemaa ja Valgevene impordi piiramise otseseid mõjusid. Impordipiirangud mõjutavad ettevõtteid ka kaudselt kodumaalt ostetavate, kuid Vene-Valgevene toormest sõltuvate toodete-teenuste hinnatõusu ja globaalsete väärtusahelate kaudu ehk juhul, kui on imporditud tootmissisendeid neist riikidest, mis on sõltunud Venemaa toormest.

6.1. Väliskaubandus Venemaa ja Valgevenega on olnud heitlik

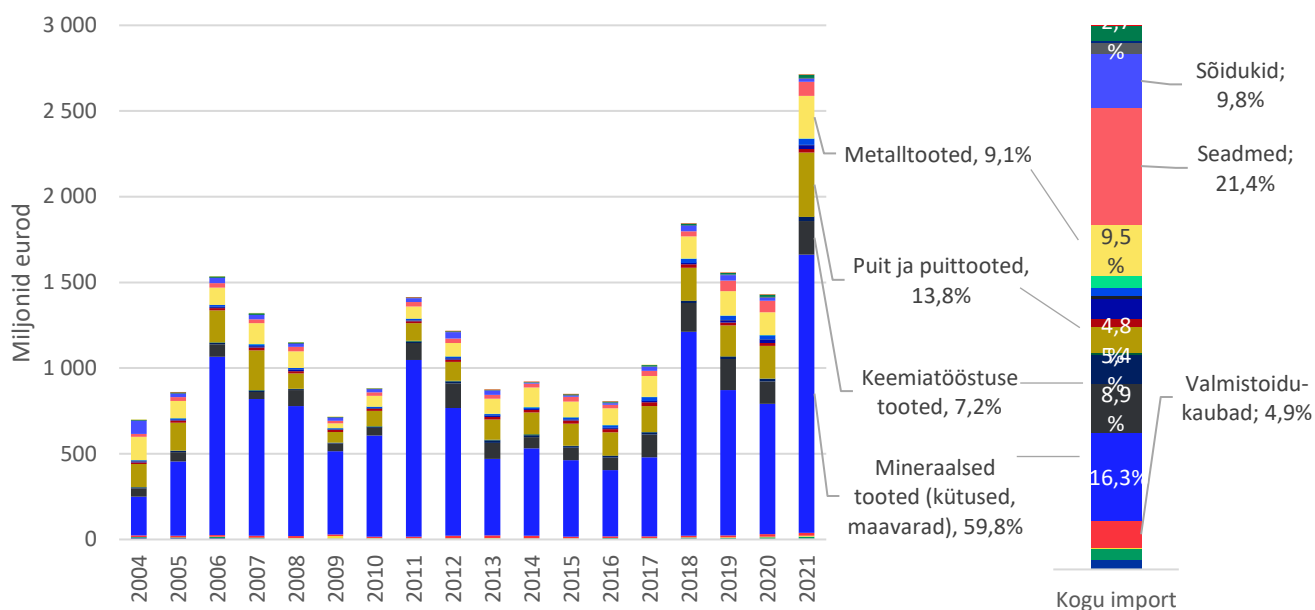
Väliskaubandus Venemaaga on olnud ajalooliselt väga ebaühtlane nii poliitilistel, regulatiivsetel kui ka majanduslikel põhjustel (joonis 15). Alates 2016. aastast on kaupade ja teenuste import ületanud Eesti ettevõtte eksporti Venemaale ning impordi ja ekspordi vahe on ajas kasvanud. Sarnaselt Venemaaga on ka Valgevene Eesti jaoks olulisem kaubanduspartner just kaupade ja teenuste impordi mõttes. Kuivõrd teenuste kaubanduse suhteline tähtsus nii Venemaa kui Valgevenega on olnud väike, keskendutakse edasises analüüsis täpsemalt kaupade väliskaubandusele.



Joonis 15. Kaupade ja teenuste väliskaubandus Venemaa ja Valgevenega, % SKP-st

Allikas: Eesti Pank

Venemaalt ja Valgevenest imporditi 2021. aastal Eestisse kokku 2,7 miljardi euro väärtuses kaupu. See moodustas 13,6% kogu kaupade impordist Eestisse. Seejuures oli Venemaa Soome järel suuruselt teine impordipartner ja Valgevene kümnes. 2021. aastal neist riikidest imporditud kaupade väärtus ligikaudu kahekordistus võrreldes varasema aastaga (joonis 16). Kiire kasv oli suuresti tingitud mineraalsete toodete ehk eelkõige kütuste hinnatõusust. Valdavalt imporditi neist riikidest kütuseid ja maavarasid (ligikaudu 60%), aga ka puitu ja puittooteid (13,8%), metalltooteid (9,1%) ja keemiatööstuse tooteid (7,2%). Tähelepanuväärselt väike on nende riikide tähtsus masinate ja seadmete impordis ning sõidukite impordis, mis on Eesti koguimpordis väga suure tähtsusega kaubagrupid.

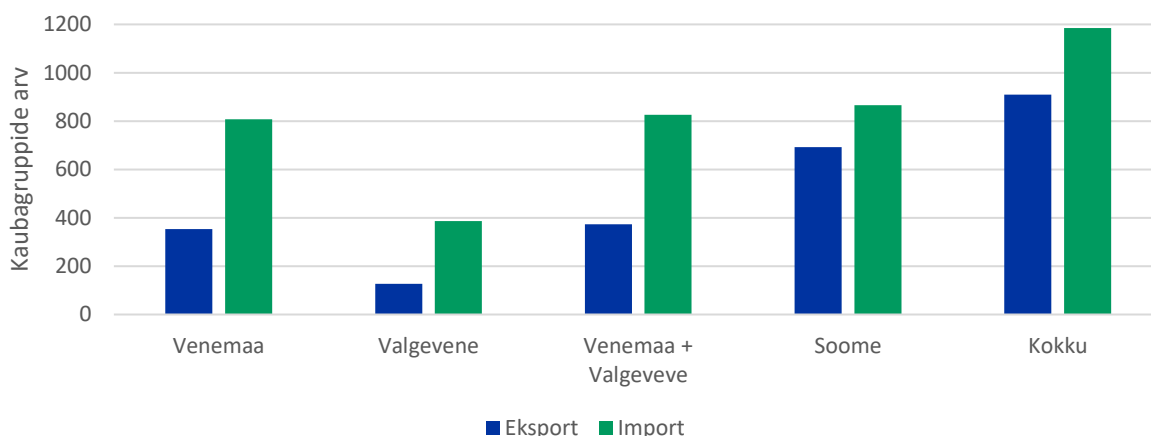


Joonis 16. Eesti import Venemaalt ja Valgevenest ajavahemikus 2004–2021, miljonid eurod

Allikas: Statistikaamet, autorite kohandused

Uurides eraldi Venemaa ja Valgevene kaubanduse struktuuri, nähtub, et mineraalsed tooted (eelkõige kütused) moodustasid suurima osa Venemaalt imporditud kaupadest (53,3%), kuuendiku moodustasid puit ja puittooted (16,1%), kümnendiku metallid ja metalltooted (10,3%), ligikaudu kümnendiku keemiatööstuse tooted (9,3%), ülejäänute osakaal oli 11,1%.

Valgevenest imporditu struktuur on väga sarnane ning veelgi suurem osakaal on mineraalsetel toodetel (82%). Samuti paistab silma, et Venemaa ja Valgevene impordi mitmekesisus ehk kaubagruppide arv, mida neist riikidest ostetakse, on märksa suurem kui ekspordi mitmekesisus (joonis 17). Näiteks kaubavahetus Soomega on tunduvalt rohkem tasakaalus ehk nii ekspordi kui ka impordi nomenklatuuri ulatus on suhteliselt sarnane.



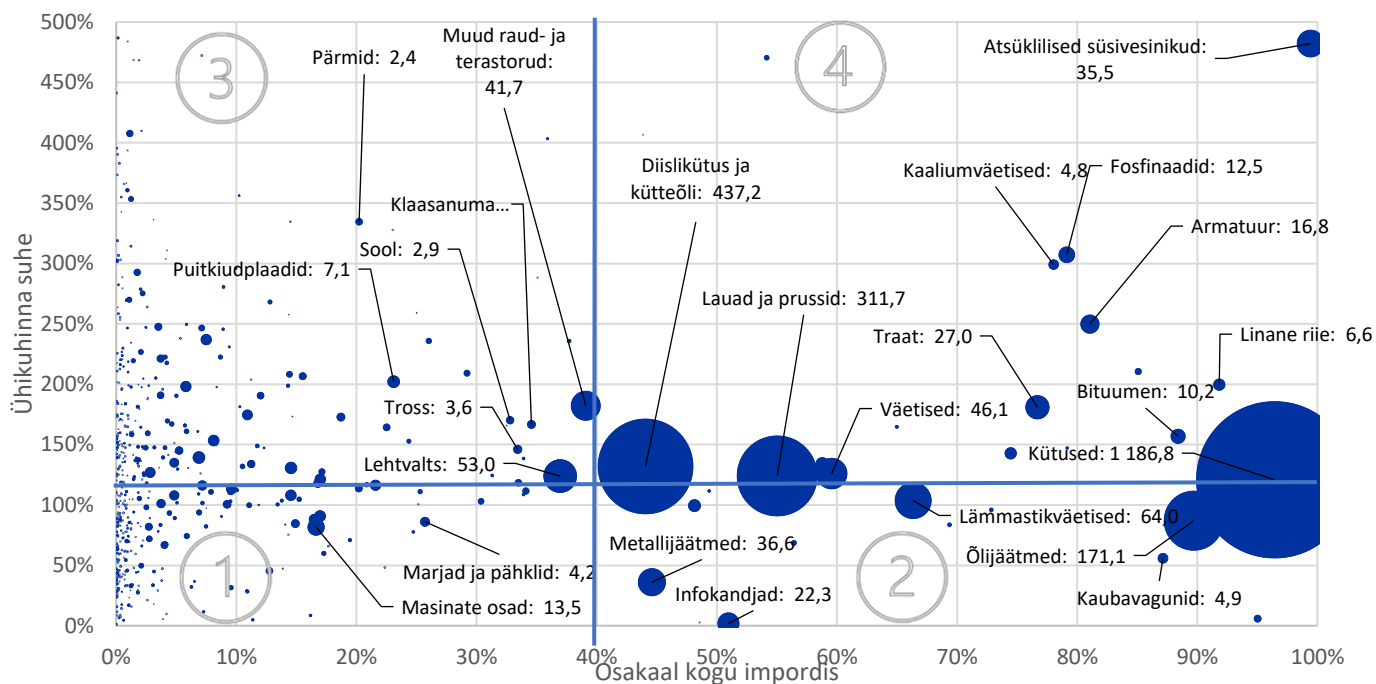
Joonis 17. Imporditavate ja eksporditavate kaubagruppide arv aastal 2021

Allikas: Statistikaamet

Kaubavahetus Venemaa ja Valgevenega on eelkõige impordisuunaline ja toormete nägu. Mõlemast riigist imporditakse sarnaseid kaubagruppe, kuid Venemaalt importimise nomenklatuur on laiem. Eksporditavate kaubagruppide arv neisse riikidesse on üsna piiratud.

6.2. Venemaa ja Valgevene importkaupade asendamisel on neli raskusastet

Järgnevas analüüsis hinnatakse Venemaa ja Valgevene kaupade asendamise võimalusi, selgitades detailsetele väliskaubanduse tehinguandmetele tuginedes sama kaubagrupi keskmisi hindasid teistest riikidest importimisel. Asendamise võimalused sõltuvad siiski iga siinse ettevõtte ärimudelist – ka detailsete kaubagruppide sees varieeruvad kvaliteeditasemed ja kaupade tehnilised parameetrid. Seetõttu ei pruugi mõnel juhul leidudagi sobilikku alternatiivi ning tekib vajadus toode ümber disainida.



Joonis 18. Venemaa ja Valgevene impordi osakaal kaubagrupiti ning kaubagrupi keskmise impordihinna suhe (teistest riikidest importimise ühikuhind võrreldes Venemaalt ja Valgevenest imporditu keskmise hinnaga)³⁴

Märkus: Kaubagruppide nimetusi on lihtsustatud ja lühendatud. Väljatoodud mulli suurus ja väärtused tähistavad impordi mahtu miljonites eurodes.

Allikas: Statistikaamet, autorite kohandused

Joonis 18 eristub tinglikult neli veerandit.

1) Kaubagrupid, kus sõltuvus Vene-Valgevene impordist on keskmine või madal (alla 40%) ja teistest riikidest importimise keskmised hinnad ei ole üle 20% kõrgemad. Sellesse gruppi kuuluvad näiteks kalafilee, paber ja papp, külmutatud puuviljad, päevalilleseemneõli, plastikpakendid, aga ka näiteks alumiiniumist mahutid.

2) Kaubagrupid, mille puhul sõltuvus Venemaalt ja Valgevenest imporditust on suur (üle 40%), kuid teistest riikidest importimine pole oluliselt kallim (hindade suhe alla 120%). Sellesse gruppi kuuluvad näiteks bituumen, õlijäätmed, ammoniaak, kaubavagunid, aga ka guaššvärvid.

3) Kaubagrupid, kus sõltuvus Vene-Valgevene impordist on keskmine või madal (alla 40%), kuid teistest riikidest asenduse leidmine on kallid (keskmised hinnad üle 20%

³⁴ Interaktiivne kaubagruppide joonis on leitav veebis.

kõrgemad). Siia kuuluvad mitmed metalltooted (tross, lehtvalts, torud, mille asenduskaubad teistest riikidest on vastavalt 46%, 24% ja 82% kallimad), aga ka toiduained (nt sool ja pärm, mille asendus on 70% ja 225% kallim).

4) Asendamise mõttes kõige keerulisem on neljas veerand, milles paiknevate kaubagruppide puhul on sõltuvus Venemaa-Valgevene impordist suur (osakaal üle 40%) ning asendamine on seotud suurte kuludega (keskmised hinnad üle 20% kõrgemad). Siia kuuluvad bensiini ja raske kütteõli toormed, sh küttegaasid, mida imporditakse Venemaalt-Valgevenest 99,4% ulatuses ja mille asendamine on 3,8 korda kallim), mitmed puittooted (nt lauad-prussid ning vineer, mille asendus teistest riikidest on vastavalt 24% ja 43% kallim). Kolmveerand Eestisse imporditavast raudtraadist pärineb Venemaalt-Valgevenest ning selle asendamine tähendab 81% suuremaid kulusid. Suur sõltuvus valitseb ka mitmes kergetööstuse tootegrupis – näiteks 91,8% linasest riidest imporditi 2021. aastal Venemaalt-Valgevenest ja selle asendamine teistest riikidest pärit kaubaga tähendab kaks korda suuremaid kulusid.

Tabel 1. Venemaa ja Valgevene impordi TOP5 kaubagrupid

	Suurim osakaal impordis	rahaline kogu	Suhteline hind suurim	Suhteline hind madalaim	Suurim maht (miljonid eurod)
1.	küttegaasid (metaan, propaan, butaan): 99,4%		vääriskivid: 17595%	infokandjad (nt plaadid, linnid): 2%	mineraalsed õlid: 1186,8 €
2.	mineraalsed õlid: 96,4%		kaalud: 883%	kiltkivi (kasutatakse nt põrandaplaatidena): 3%	diislikütus ja kütteõli: 437,2 €
3.	hüdrasiin (kasutatakse nt lõhkeaine- ja farmaatsiatööstuses): 95,0%		muud puittooted: 812%	taimemahlad: 5%	lauad ja prussid: 311,7 €
4.	alumiinimumpulber: 92,6%		elektrotehnika tooted: 760%	taimsed tooted: 6%	lämmastikväetised: 171,1 €
5.	linane riie: 91,8%		pabermass: 606%	hüdrasiin: 6%	lehtvalts (7208): 64,0 €

Allikas: Statistikaamet (2022)

* Välja on jäetud kaubagrupid, kus Venemaa ja Valgevene impordi osakaal on alla 1%.

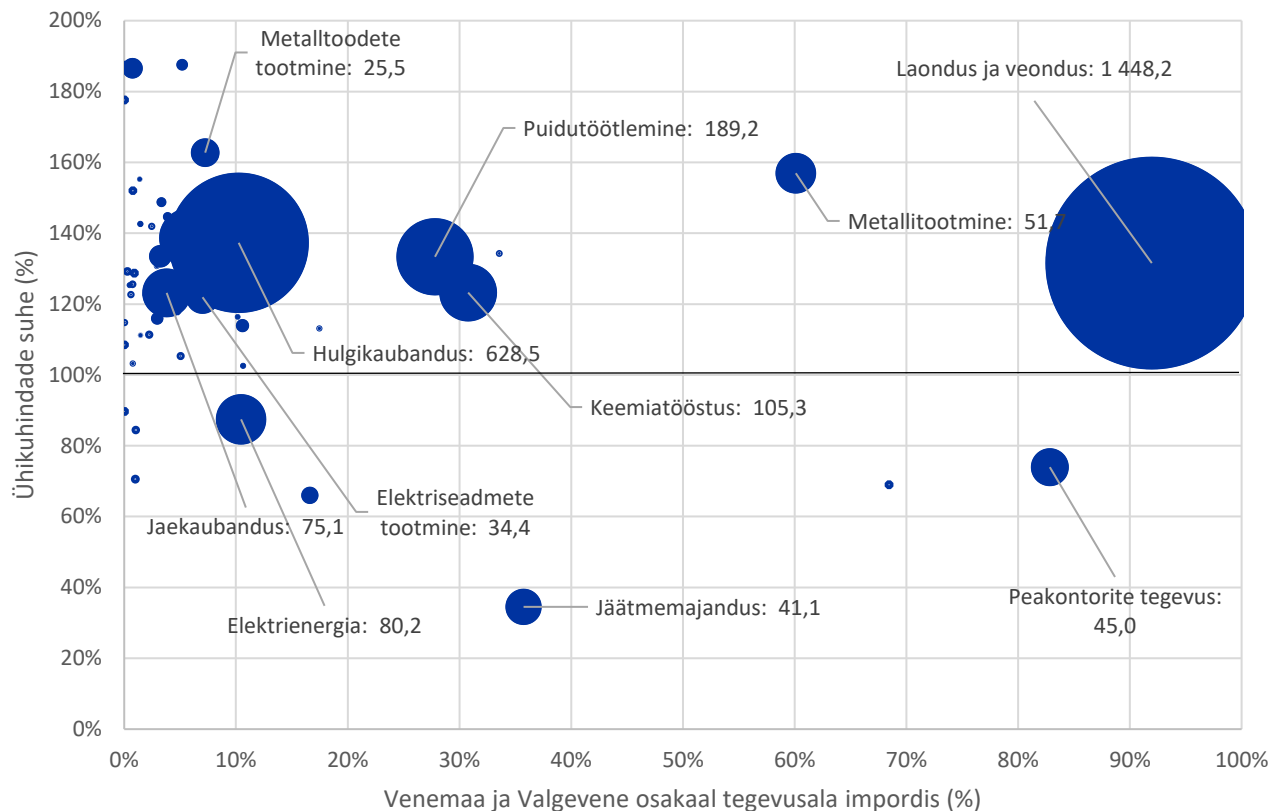
Venemaa-Valgevene impordi struktuur on väga kontsentreeritud – viis kõige suurema mahuga kaubagruppi moodustavad 80% neist riikidest pärinevast impordist (vt tabel 1). Mõnes kaubagrupis on asenduskaup kordi kallim, näiteks vääriskivid (175 korda kallimad). Mõnes kaubagrupis on asenduskaup palju soodsam, mis otseselt ei tähenda, et seda saaks alati lihtsasti asendada, sest tootel võib olla spetsiifilisi omadusi. Näiteks infokandjad (plaadid, linnid ja pooljuht-säilmäluseadmed) on 98% soodsamad, kui Venemaalt või Valgevenest importides.

6.3. Vene-Valgevene impordist loobumine toob suurima hinnasurve metallitööstusele, veondusele ja laondusele

Venemaa ja Valgevene impordi piiramise mõju jõuab ettevõtteni mitmel viisil: otseselt läbi selle, et impordi asendamine teistest riikidest pärit kaupadega on üldjuhul kallim ning seda kaudselt läbi kodumaalt ostetavate, kuid Vene-Valgevene toormest sõltuvate toodete-teenuste hinnatõusu (nt energia). Kaudsed mõjud jõuavad Eesti ettevõtteni ka globaalsete väärtusahelate kaudu ehk importides tootmissisendeid neist riikidest, mis on sõltunud Venemaa toormest.

Venemaa ja Valgevene impordist tugevalt sõltuvaid tegevusalasid on vähe

Selgelt kõige enam on Valgevene ja Venemaa impordist mõjutatud laonduse ja veondusega seotud tegevusalad, kus impordi osakaal neist riikidest on 92% ja maht üle 1,4 miljardi euro (ligikaudu 50% kogu Eesti impordist Venemaalt-Valgevenest) (joonis 19). Selle tegevusala jaoks on Venemaalt ja Valgevenest imporditavate kaupade asendamise hind teistest riikidest pärit kaupadega võrreldes 31% kallim. Tegevusalati on tugevalt mõjutatud veel puidutöötlemine (import Venemaalt ja Valgevenest 28% ja asenduskaupade hind teistest riikidest 33% kõrgem), metallitootmine ja metalltoodete tootmine (osakaal vastavalt 60% ja 7% ning asendamine 57% ja 63% kallim) ning keemiatööstus (osakaal 31% ja asendamine 23% kallim). Lisaks on mõjutatud hulgikaubandus (osakaal 10% ja kallinemine 37%) ja jaekaubandus (osakaal 4% ja kallinemine 23%). Osadel tegevusaladel on alternatiivid ka odavamad – nt peakontorite tegevuse haru (osakaal 83% ja mujalt importimine 26% odavam).



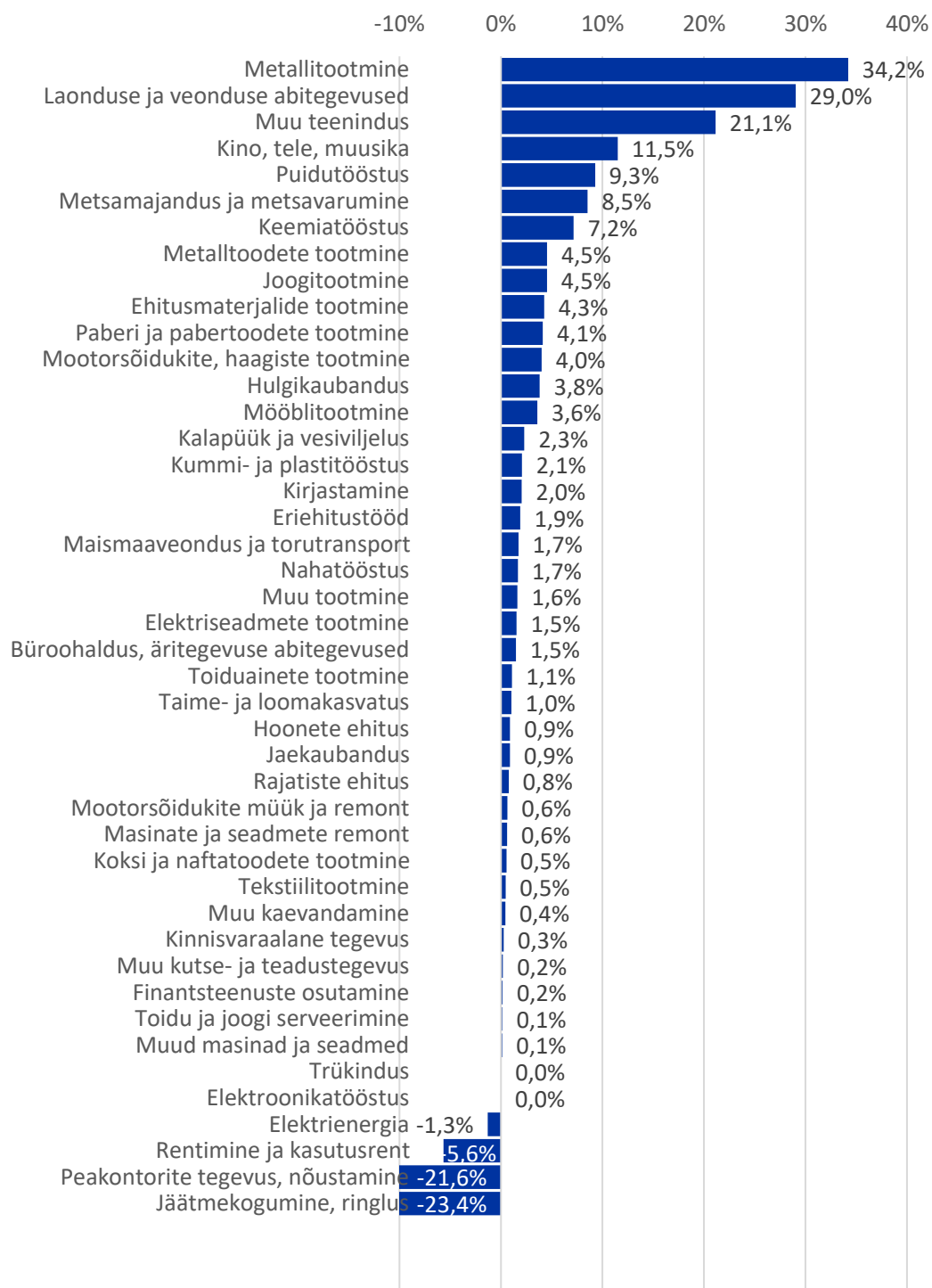
Joonis 19. Venemaa-Valgevene impordi osakaal ja asenduskaupade hinnatasemed tegevusalade kaupa³⁵

Selgitus: Tegevusalade juures toodud arvud näitavad tegevusala impordimahtu Venemaalt ja Valgevenest (miljonites eurodes).

Allikas: Statistikaamet, autorite kohandused

Venemaa ja Valgevene impordi osakaalu ja teistest riikidest importimise suhteliste hindade alusel saab leida importsisendite kaalutud keskmise hinnamuutuse tegevusalade jaoks (joonis 20). Venemaa ja Valgevene impordi asendamise mõju sektori importsisendite hindadele on suurim metallitootmise harus, kus importsisendid kallineksid 2021. aasta hindades keskmiselt 34,2% (rahalisel väärtusel 29,5 miljoni euro võrra).

³⁵ Interaktiivne tegevusalade joonis on leitav veebis.



Joonis 20. Venemaa-Valgevene impordi asendamise koondmõju importsisendite hindadele*

* Analüüsi on kaasatud tegevusalad, kus Venemaalt ja Valgevenest on imporditud 2021. aastal vähemalt 100 000 euro väärtuses kaupu.

Allikas: Statistikaamet, autorite kohandused

Hinnasurve on väga suur ka laonduse ja veonduse abitegevuste harus, kus importsisendite hinnad kasvaksid 29% võrra (457 mln eurot), samuti puidu- (+9,3%, 63 mln eurot) ja keemiatööstuses (+7,2%, 24,5 mln eurot). Samas erinevad tegevusalad oluliselt selle poolest, kui suur on imporditavate sisendite tähtsus – vaadates impordi suhet sektori kogukuludesse, on näiteks metallitootmise ja keemiatööstuse jaoks impordi tähtsus kogukuludest enam kui kaks korda suurem kui puidutööstuses. Impordi asendamisega tekkiv hinnasurve on suhteliselt kontsentreeritud ning valdava osa tegevusalade jaoks jääb see alla 5%.

Näiteid Ukrainas toimuva sõja mõju kohta erinevatele tegevusaladele

Puidutööstus

Mõju puidutööstusele on olnud väga otsene – Vene toore moodustab ligi 28% puidusektori impordist, kuid 9. juulist jõustub impordikeeld. Materjalide defitsiidi kartuses on ettevõtted aktiivselt otsimas alternatiivseid tarneahelaid. Skandinaaviast hankimine on raskendatud, sest puitmaterjalide ülejääki pole ja turul kaubeldavad mahud on pikaajaliste lepingutega kaetud. Selleks et puitmaterjali saada, tuleb maksta teistest turuosalistest kõrgemat hinda. Kõige keerulisem on leida asendust kasepuust saematerjalile, aga ka lehisele – selle kasvupiirkond seab alternatiivide leidmisele raamid. Probleeme on ka okaspuust saematerjali asendamisega, sest Eestiga sarnaselt on lähiriikides tekkinud defitsiit. Tiheneb konkurents ka Eestis kasvavale puitmaterjalile – näiteks siinne peenpalk võib kohalike saeveskite asemel suunduda Soome tselluloositööstusse, mis samuti otsib asendust Venemaa toormele. Kasvavad sisendhinnad tõstavad ka Eesti puidutööstuse lõpptoodangu hindu.

Keemiatööstus

Keemiatööstuses on kõige keerukam leida asendust erinevatele polümeeridele, lahustitele, aga ka pakenditele. Viimaseid on asunud tarnima Poolast, kuid märksa kõrgema hinnaga. Samas ei ole sanktsioonide mõjud veel täies mahus nähtavad ning suurt tähendust hakkavad omama just kaudsed mõjud. Siinsed ettevõtted kasutavad rafineeritud sisendeid, mida ostetakse Saksa, Hollandi ja Belgia rafineerimistehastest; need sõltuvad aga otseselt Venemaa toormest. Peenkeemiat Venemaal-Valgevenes kohapeal ei toodeta. Sanktsioonide mõju on avaldunud ka läbi Vene pankadele seatud piirangute ja tehingute külmutamise. Tarnestrategiate ümberkujundamisel on mõnevõrra paremas olukorras kontserni kuuluvad ettevõtted, mille turujõud ja võimalused on avaramad. Keerukam ja ebastabiilsem logistika ning vajadus hoida suuremaid laovarusid tähendab vajadust suurema käibekapitali järele. Kuigi rohepööre ja tootlikkuse tõstmise vajadus nõuab investeringuid, on ettevõtted oma ebakindla olukorra tõttu investeerimisplaanedasi lükanud.

Ehitus

Venemaa ja Valgevene toodete asendamine tõstab hindu nii kallimate materjalide kui ka transpordi tõttu. Väliselt ei ole sektoril veel olulisi probleeme, aga perspektiivi hinnatakse ebasoodsaks. Ehitussektori sisendhindu mõjutab enim puidu, metalli ja kütuste kallinemine. Hinnasurvet põhjustab ka palgakasvu ootus. Haruliidu hinnangul võivad ehitushinnad sel aastal kasvada 15–20%, mistõttu on olemas ootus eksisteerivate lepingute puhul hindasid indekseerida. Seda on aga pahatihti keeruline saavutada, sest tellijad ei ole sellise hinnatõusuga arvestanud. Tarneprobleemidest tingitud tähtaegade edasinihkumisse on osapooled suhtunud mõistvalt, kuid struktuurivahenditest finantseeritud objektidel võib tekkida probleem toetusrahade kasutamise abikõlblikkusega.

Masina- ja metallitööstus

Lisaks Venemaalt ja Valgevenest pärinevate metalltoodete tarnimise piirangutele on sõja tõttu piiratud ka Ukraina metalli kättesaadavus. Haruliidu hinnangul on suurem osa ettevõteteid leidnud alternatiivsed toormekanalid, kuid nende kaudu tarnimine tähendab enamasti kaks korda kõrgemaid hindu. Alternatiivide leidmisel on probleemiks saanud Eesti väikesed mahud ja teistest riikidest tarnijate varasemad pikaajalised lepingud. Samuti on alternatiivsete tarnekanalite juures probleemiks mitu korda pikem transpordiaeg, mis nõuab suuremate laovarude hoidmist ja tõstab kulusid. Sektori ettevõtete jaoks on võtmeküsimuseks, kui suurt osa toorme kallinemisest suudetakse kanda edasi lõpptoote hindadesse. Avalikult sektorilt oodatakse aktiivset majandusdiplomaatiat, et hõlbustada kaubanduslike suhete loomist välisturgudel. Samuti nähakse sektori arengu pidurina inseneride nappust, mille leevendamiseks tuleks ühendada ettevõtete ja riigi jõupingutused.

Arenguseire Keskus

Lossi plats 1a, 15165 Tallinn

arenguseire@riigikogu.ee

www.arenguseire.ee



ARENGUSEIRE KESKUS